

KLEIO

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING IN NEDERLAND

NR 2 | MEI 2011 | JAARGANG 52

THEMANUMMER TWEEDE WERELDOORLOG

CAPTAIN AMERICA

**Stripheld in gevecht
met nazi's**

Het digitale schoolbord

**Nooit meer
een saaie les?**

De Drie van Breda

**Rekwisieten van een
verschrikkelijk regime**

Maas van Egdom
voorzitter
(website, CvE, contactpersoon
VGN-reizen)
Serenadestraat 19
2402 JD Alphen a/d Rijn
Tel. 0172 – 415 071
mvanegdom@ziggo.nl

Maud Knook
penningmeester
Ertskade 133
1019 ED Amsterdam
Tel. 020 – 418 55 10
piketknook@planet.nl

Wendy Hinke-Michels
secretaris
(commissie VAVO en havo/
vwo)
Anninksweg 72
7557 AH Hengelo
Tel. 074 – 242 96 86
mwhinke@hotmail.com

Ton van der Schans
(commissie Pabo, canon, LEMM)
Spoorstraat 38
2411 EG Bodegraven
Tel. 0172 – 617 337
a.a.vanderschans@
driestar-educatief.nl

Marcel Nonhebel
(didactiekcommissie)
Archimedesstraat 117
2517 RT Den Haag
Tel. 070 – 360 32 05
Mob. 06 – 518 31 687
m.nonhebel@casema.nl

Martin Bezemer
(commissie vmbo)
Burg. van Oordtstraat 16
3851 JT Ermelo
Tel. 0341 – 556 240
mbezemer@groevenbeek.nl

Vincent Loth
(KNHG, VVO)
Heydenrijkstraat 100
6521 LS Nijmegen
Tel. 024 – 323 32 12
v.c.loth@xmsnet.nl

Joke Noordstrand
hoofdredacteur
Lorentzplein 18
2012 HG Haarlem
Tel. 023 – 532 99 04
j.noordstrand@worldmail.nl

Hans Pols
secretaris
Van Aerssenstraat 140
2582 JT Den Haag
Tel. 070 – 350 13 80
j.pols@penta.nl

Daan Schuijt
Sara Knipscheerstraat 48
2331 SK Leiden
Tel. 071 – 572 79 82
d.schuijt@fioretti.nl

Ramses Peters
Stieltjesstraat 35
6511 AJ Nijmegen
Mob. 06 – 14 31 86 09
ramsespeters@gmail.com

Robert Boonstra
Blokstraat 40
8012 AZ Zwolle
Mob. 06 – 142 88 807
re.boonstra@windesheim.nl

Ger van der Drift
Bouwlust 193
3162 SB Rhoon
Tel. 010 – 481 22 43
g.vanderdrift@penta.nl

Anny Hartgerink
Aa-park 10
8032 CS Zwolle
Tel. 038 – 453 35 13
a.hartgerink-deleeuw@
planet.nl

Juul Lelieveld
eindredacteur
Kastanjelaan 4
6533 BD Nijmegen
Tel. 024 – 360 22 83
redactie@juul.nl

Nicole van der Steen
Keltendoord 60
3079 ZG Rotterdam
Tel. 010 – 483 67 44
nieksteen@planet.nl

Ben Vriesema
Saturnusstraat 7
2024 GH Haarlem
Tel. 023 – 525 12 50
beninhaarlem@hotmail.com

Kleio is een uitgave van de VGN
Uitgeverij School BV
Opmaak: FIZZ reclame +
communicatie
Druk: Drukkerij Ten Brink, Meppel

ISSN 0165-6449

Kopij voor de Kleiokrant kunt u
sturen naar redactie@vgnkleio.nl.
Neem voor informatie over adverteren
in Kleio contact op met Joke Noord-
strand a.i.

Berichten voor het VGN-Bestuur kunt u mailen of opsturen naar de secretaris, Wendy Hinke. Kleio is het blad van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis. Wilt u lid worden? Aanmelding is mogelijk via de VGN-site.

VGN rekening: 128701 t.n.v.
penningmeester VGN Stiens

Website: www.vgnkleio.nl

COLOFON

Contributies 2011

• Salaris t/m LB6	€ 60,-
• Salaris vanaf LB7	€ 70,-
• Docent met drie of meer vakken	€ 45,-
• Baan van minder dan 0,6 fte	€ 50,-
• Kennismakingslid (alleen voor studenten)	€ 35,-
• Buitengewone leden, pensioen, VUT	€ 55,-
• Partnerlidmaatschap	€ 80,-
Abonnement:	
• Binnenland	€ 71,-
• Buitenland, Europa	€ 75,-
• Buitenland, overig	€ 85,-
• Losse nummers	€ 12,-
incl. verzendkosten	

Leden- en abonnementenadministratie

Administratiekantoor
H. Adema
Aldlänsdyk 50
9051 DH Stiens
Tel. 058 – 257 54 47
Fax 058 – 257 39 99
henk_adema@hotmail.com

VAN DE REDACTIE

In dit oorlogsnummer gaat Frank van Vree in op het veranderde perspectief van de Tweede Wereldoorlog en de verminderde aandacht voor de historische gebeurtenissen. De huidige herinneringscultuur is vooral sterk op slachtoffers gericht. Dit zie je ook terug in de aangrijpende film 'Haar naam was Sarah' die door Anny Hartgerink wordt besproken. Een ander voorbeeld zijn de 'onschuldige' Nederlanders die door het Sonderkommando Feldmeijer tijdens de *Silbertanne-Aktion* werden vermoord. Daan Schuijt interviewt Inger Schaap hierover. Rolf Albring verhaalt niet over slachtoffers maar over daders. Hij beschrijft de politieke onrust die ontstond over de mogelijke vrijlating van de Drie van Breda en de rol van Van

Agt hierbij. Met prachtige historische foto's. Tom van der Geugten beschrijft een lespakket over oorlog, dekolonisatie en oorlogserfgoed. Wat gebeurde er in en na de Tweede Wereldoorlog in Suriname, Indonesië en op de Nederlandse Antillen?

En tot slot een echte experience. In het Airborne Museum in Oosterbeek bevond zich het voormalig hoofdkwartier van de Britse generaal-majoor Urquhart. Naast de beschrijving van de Slag om Arnhem kun je de gevechten ook ervaren. Tussen gewapende soldaten en het gefluit van kogels loop je langs verwoeste huizen. Leerlingen krijgen zo echt het gevoel midden in een oorlog te zitten.

Joke Noordstrand

4

Door de ogen van de slachtoffers

De gevaren van een beperkt perspectief op de Tweede Wereldoorlog

FRANK VAN VREE

12

Captain America

Stripheld toont *good old American values*

KASPER VAN HEERDEN

16

Symbolen van het kwaad

De Drie van Breda en de discussie rond hun vrijlating

ROLF ALBRING

26

Willekeurige sluipmoorden

Inger Schaap over de *Silbertanne Aktion*

DAAN SCHUIJT

36

Nooit meer een saaie les?

De opbrengsten en beperkingen van het digitale schoolbord

ROBERT BOONSTRA

44

Koninkrijk in wereldoorlog

Lespakket over oorlog, dekolonisatie en oorlogserfgoed

TOM VAN DER GEUGTEN

EN VERDER

10	Kleioskoop: <i>Haar naam was Sarah</i>
15	Boeken
21	Museumnieuws: Airborne museum
24	De oorlog in de boekwinkel
32	Kleio in de klas
34	Boek van de maand: <i>Smalle marges</i>
42	Carla van Boxtel... en de geschiedenis
47	Recensies
51	Kleiokrante

Door de ogen van de slachtoffers

DE GEVAREN VAN EEN BEPERKT PERSPECTIEF OP DE TWEEDE WERELDOORLOG

Het beeld van de Tweede Wereldoorlog is sinds 1945 onherkenbaar van karakter veranderd. De huidige, sterk op slachtoffers gerichte herinneringscultuur dreigt het zicht te ontnemen op de historische context van de oorlog. En dat is niet zonder gevaar.

In de eerste jaren na de oorlog werden overal in Europa de nog verse herinneringen aan de voorbije verschrikkingen ingeweven in bestaande politieke en religieuze opvattingen. Tot ver in de jaren zestig – en in sommige landen nog langer – sloten de meeste monumenten, films, populaire romans, herdenkingsrituelen en wetenschappelijke studies direct aan bij bestaande historische en politieke denkbeelden, bij de ‘grote verhalen’, de geschiedenis van de eigen natie, het geloof in de vooruitgang, de traditionele religieuze en politieke ideologieën. Samen vormden zij de kaders waarbinnen de herinneringen een plek kregen.

Nationalistisch beeld

Deze patronen zijn moeiteloos terug te vinden in de vroege Nederlandse herinneringscultuur. Een van de opvallende kenmerken daarvan was de nadruk op de continuïteit. Zo moest het *Nationaal Monument* op de Dam in Amsterdam, dat op 4 mei 1956 werd onthuld maar al eerder het toneel was geworden van de jaarlijkse nationale dodenherdenking, het nageslacht vertellen over het leed, de moed, de opoffering en – bovenal – ‘de volharding die naar de toekomst leidde’. Even treffend is het *Bevrijdingsglas* in de Sint-Jan in Gouda uit 1947. Een ruim acht meter hoog glas-in-loodraam met in het centrum een bevrijdingsoptocht. Daaromheen staan episodes van onderdrukking, verwoesting en geweld tijdens de bezettingsjaren, en helemaal bovenaan een afbeelding van de vier apocalyptische ruiters. Ook de plaats is symbolisch: de andere ramen van de Sint-Janskerk dateren uit de periode van het ontstaan van de Republiek. Het ‘bevrijdingsraam’ is, het doortrekken

van christelijke en nationale symboliek, zoals vrijwel alle films, boeken, monumenten en herdenkingen over de Tweede Wereldoorlog.

De nadruk op de wederopstanding van het land en het herstel van de religieuze en politieke waarden had tot gevolg dat de aandacht vooral uitging naar degenen die daarvoor offers hadden gebracht: verzetsstrijders, soldaten, politieke gevangenen en zeelieden. Voor de doden en de gebeurtenissen die zich niet of moeilijk lieten voegen in het verhaal van heldenmoed en nationaal herstel was veel minder aandacht. Dat gold voor allerlei groepen burgerslachtoffers maar ook voor de honderdduizend omgebrachte Joodse Nederlanders. Tot de jaren zestig waren er slechts twee publieke monumenten: een klein monument in het Friese Gorredijk, gewijd aan de omgekomen Joden, en een in Amsterdam, aan de stad geschonken door de ‘Joodse gemeenschap’ uit dankbaarheid voor de verleende hulp.

Deze patronen waren, zoals gezegd, niet typisch Nederlands; we vinden ze overal in West-Europa. En aan de andere kant van het IJzeren Gordijn ging het niet veel anders, al werd de toon in de publieke herinneringscultuur daar bepaald door een mengeling van nationalistische en communistische opvattingen. In de Sovjet-Unie, bijvoorbeeld, vormde de *Grote vaderlandse oorlog* een heldenepos waarmee Stalin en zijn opvolgers hun macht legitimeerden. De oorlogsjaren werden en worden – eerst in de Sovjet-Unie en vandaag de dag in Rusland – herdacht als een grootse episode, zoals het 85 meter hoge beeld van *Moeder Rusland* ter herdenking van de Slag bij Stalingrad treffend illustreert.

Frank van Vree is historicus en als hoogleraar journalistiek verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

Verschuivend perspectief

Vanaf de jaren zestig zien we de herinneringscultuur geleidelijk maar radicaal van karakter veranderen. In sommige landen, zoals Nederland en Duitsland, verliep dat proces sneller dan in landen zoals Frankrijk. In Oost-Europa verdwenen de nationaalcommunistische voorstellingen pas na de val van de Muur. Kenmerkend voor deze nieuwe herinneringscultuur is het verdwijnen van de traditionele collectivistische waarden: op de oorlog werd steeds vaker teruggekeken als een breukervaring. In plaats van de wedergeboorte van de natie en de vertrouwde waarden te herdenken, werden nu pijnlijke vraagtekens gezet bij de samenleving die deze enorme barbarij had voortgebracht, of op zijn minst had toegelaten. Deze omslag maakte onderdeel uit van de culturele revolutie van de jaren zestig en zeventig die werd gekenmerkt door een verval van oude waarden en een sterke individualisering, mogelijk gemaakt door een groeiende welvaart.

Door het uiteenvallen van het tamelijk gesloten, nationalistische geschiedbeeld ontstond ook ruimte voor de individuele ervaringen, vooral van de slachtoffers. Vanaf het einde van de jaren zestig hebben telkens nieuwe categorieën slachtoffers een plek binnen die herinneringscultuur gekregen: de joden, Sinti en Roma, homoseksuelen, slachtoffers van terreur en bombardementen en dwangarbeiders. Het koor van de geschiedenis, gevoed door dagboeken en getuigenissen, werd meerstemmiger. Deze bronnen, zo schreef Hans Keller, een van de makers van de vernieuwende televisiedocumentaire *Vastberaden maar soepel en met mate* (1974), vormden een sleutel om de 'zijstraten van de geschiedenis' te openen en 'de pleinen hun echte karakter terug te geven', om het verleden te tonen 'niet zoals het had moeten zijn, maar zoals het geweest is: wreed en ontwapenend, kleinzielig en heldhaftig'.

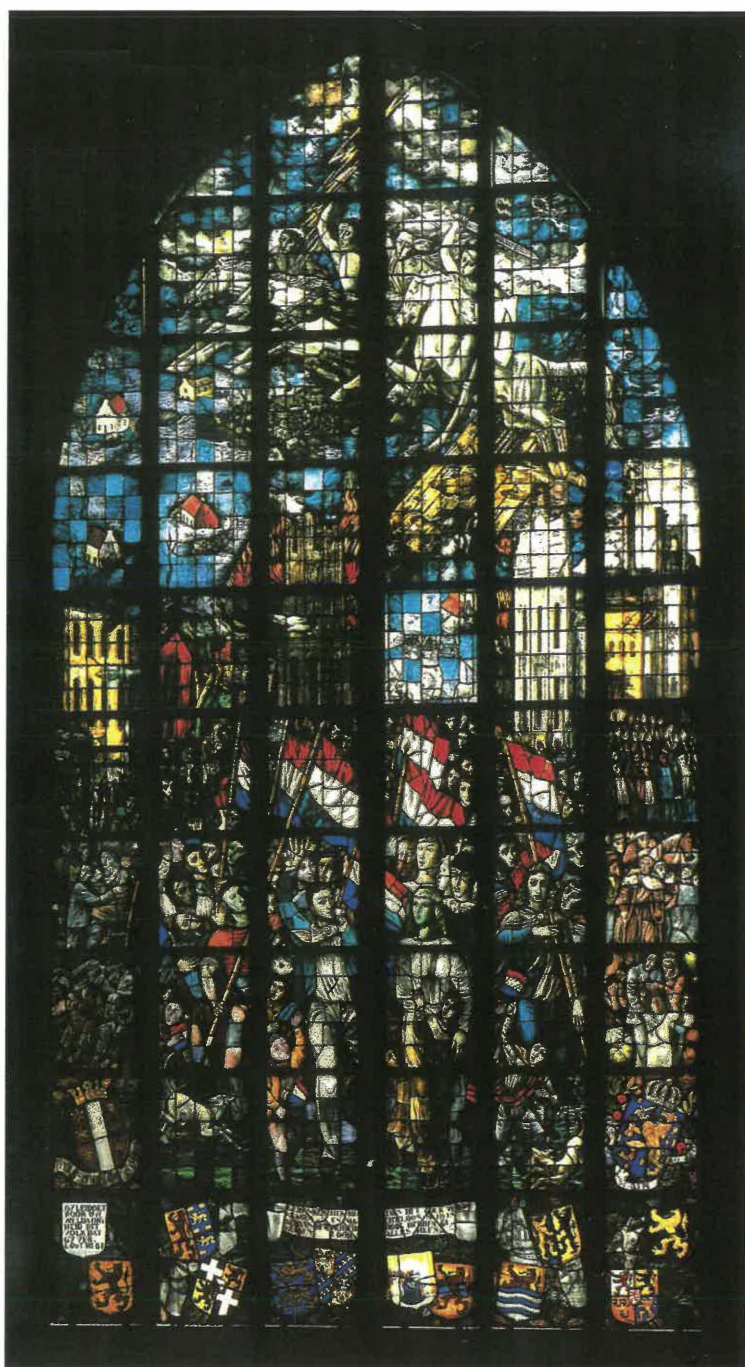
Zo domineren persoonlijke getuigenissen en individuele levensverhalen sinds de jaren tachtig het genre van de historische televisieprogramma's, een verschijnsel dat zich overigens niet beperkt tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. En ook het aantal boeken, gebaseerd op individuele herinneringen, is in deze periode spectaculair toegenomen. Herdenkingen, monumenten, programma's stonden steeds vaker in het teken van het lot van individuen en afzonderlijke groepen.

We zouden deze ontwikkeling ook kunnen beschrijven aan de hand van het eerder genoemde 'Bevrijdingsglas'. De nationale bevrijding staat daar letterlijk in het

centrum, met daarboven de rampen die de bezetting over het land het land had gebracht, en rechts en links kleine panelen van de verschrikkingen die verschillende groepen troffen zoals: razzia's, kampen, evacuatie en geweld. Die hiërarchie wordt vanaf de jaren zestig overhoop gehaald en verdwijnt. In die beweging vervaagt het middelste paneel en komen de zijpanelen links en rechts in het volle licht te staan.

De Amerikaanse historicus Jay Winter heeft er op gewezen dat de verschuiving van het historisch perspectief van nationale staten naar individuele burgers en

Bevrijdings-
glas, Sint-Jan
(Gouda).

Holocaustmonument in Wenen.

groepen slachtoffers in samenhang moet worden gezien met een veel fundamentele ontwikkeling waarin mensenrechten zijn uitgegroeid tot de ideële basis voor een nieuwe globale orde. Dat is een interessante gedachte die ook de blijvende aandacht voor de Tweede Wereldoorlog begrijpelijk maakt: de herinneringen daaraan hebben een directe politieke functie, als waarschuwing, zeker voor Europa. Deze oorlog heeft immers laten zien tot welke ongekende barbarij de mensheid in staat is, en waartoe rassenwaan en nationalisme kunnen leiden.

Getuigen en slachtoffers

Met de perspectiefwisseling veranderde de herinneringscultuur ingrijpend van karakter. Zo verwezen de meeste monumenten niet langer naar nationale en christelijke waarden, maar naar het tragische lot van verschillende groepen slachtoffers en de les die daaruit moest worden getrokken. Ook qua vorm braken deze monumenten met klassieke tradities. Zo beogen de Holocaustmonumenten in Berlijn en Wenen in hun massiviteit de suggestie van een 'onverteerbare geschiedenis' op te roepen.

Een terrein waarop de perspectiefwisseling misschien wel het sterkst tot uitdrukking kwam, was dat van de audiovisuele media. Sterker nog, film en televisie hebben in belangrijke mate aan die verschuiving bijgedragen. Iets wat ook met het karakter van die media te maken heeft. Film en televisie lenen zich immers bij uitstek voor persoonlijke geschiedenissen, zowel van getuigen – overlevenden en andere betrokkenen – als

van fictieve personages. Vanaf de jaren zeventig zien we in steeds meer televisieprogramma's interviews met ooggetuigen en speelfilms over bijzondere levensverhalen. Het zijn met name Amerikaanse films die hierbij de toon hebben gezet, met de zesdelige televisieserie *Holocaust* uit 1978 als memorabel keerpunt.

De serie *Holocaust*, wereldwijd door honderden miljoenen mensen bekeken, vertelt de geschiedenis van twee Duitse families, Joods en niet-Joods, in de periode van 1933 tot 1945. Aan de hand van de geschiedenis van de afzonderlijke familieleden, daders en slachtoffers wordt de kijker langs de voornaamste historische momenten gevoerd, waarbij gruwelijke episodes niet uit de weg worden gegaan. De serie sloeg in als een bom. Ook al klonk hier en daar scherpe kritiek op het melodramatische, soms zelfs sentimentele karakter van de serie. Uiteindelijk kon niemand ontkennen dat *Holocaust* meer impact had dan ontelbare historische studies: nog nooit eerder was het grote publiek zo rechtstreeks geconfronteerd met de vraag wat het betekende om Jood te zijn onder de nazi-heerschappij.

Hoe groot de impact van de serie is geweest, blijkt ook uit de opmars van de term 'Holocaust'. Voor 1978 was die aanduiding buiten de VS volstrekt onbekend, terwijl zij nu wereldwijd gangbaar is, met uitzondering van Frankrijk waar de term Shoah algemeen aanvaard is, hetgeen overigens óók vooral het resultaat is van een film, de negen uur durende documentaire van Claude Lanzmann (1986). Ook *Shoah* is opgebouwd rond individuele verhalen maar dan van *echte* overlevenden:

daders, omstanders en getuigen. *Shoah* vormt, waar het gaat om stijl en vorm, ongeveer het tegendeel van alles waar Hollywood voor staat.

De personalisering van de geschiedenis zien we ook terug in de musea, te beginnen met het *Holocaust Memorial Museum* in Washington. Vanaf het begin van de expositie, waar de bezoeker wordt onthaald op indringende foto's van soldaten, hongerende kampbewoners en dode gevangenen, tot de afsluitende getuigenisfilm in het theater toe spelen verhalen en beelden van individuen een sleutelrol. Ook het gebouw zelf draagt

Het streven van de ontwerpers culmineerde in wat wellicht het meest indrukwekkende onderdeel van het museum is geworden: de *Tower of Life*. De toren is een hoge, smalle galerij die meerdere verdiepingen doorsnijdt, met aan de wanden meer dan duizend foto's van de Joodse gemeenschap van Ejszyszki, een negen eeuwen oude *shtetl* in Litouwen. De verzameling toont het alledaagse leven in de jaren voor de oorlog in de vorm van intieme familieportretten, klassenfoto's, onopgesmukte kiekjes, huiselijke en andere taferelen. Een groot deel van de afbeeldingen is afkomstig uit de studio van de stedelijke fotograaf, maar pas jaren

'Uiteindelijk kon niemand ontkennen dat Holocaust meer impact had dan ontelbare historische studies'

hiervan de sporen: zo zijn in de ramen van de glazen bruggen tussen de verschillende delen van het museum de namen gegraveerd van duizenden gemeenschappen en families die door de nazi's en hun handlangers zijn omgebracht. Het was – in de woorden van de ontwerpers – de bedoeling de vervolging en moord te 'personaliseren' en 'de slachtoffers een gezicht te geven', om zo de bezoeker voorgoed te genezen van zijn passiviteit als 'omstanders'.

later met veel moeite opnieuw bijeengebracht door zijn kleindochter, Yaffa Eliach.

Kwetsbaar beeld

Verschillende ontwikkelingen hebben de tendens tot personalisering van het verleden bevorderd: de individualisering van de samenleving, de afnemende betekenis van religie, politieke ideologie en nationalisme als historische kaders, en het belang van de mensenrechten

De legendarische miniserie *Holocaust*, die in 1978 bekroond werd met acht Emmy Awards, twee Golden Globes en talloze andere film- en televisie-prijzen.

Tower of Life: foto's van een Joodse gemeenschap in Ejszyszki, een klein stadje in wat nu Litouwen is, genomen tussen 1890 and 1941. In 1941 werd de bevolking in twee dagen vermoord door de SS. Foto: ©United States Holocaust Memorial Museum.

in de hedendaagse wereld. Maar er zijn meer factoren. Individuele getuigenissen lenen zich niet alleen goed voor televisie, journalistiek en film. 'Verhalen uit het echte leven', of gedramatiseerde versies daarvan, zijn ook didactisch buitengewoon bruikbaar, zoals iedere tentoonstellingsmaker en leraar weet, omdat individuele geschiedenissen een ogenschijnlijk ongecompliceerde authenticiteit bezitten en volop mogelijkheden tot inleving bieden. Dat wordt des te belangrijker wanneer dat verleden, met het verdwijnen van de generatie die alles nog heeft meegemaakt, niet langer 'vanzelfsprekend' is. Het historische beeld van de Tweede Wereldoorlog is

Wanneer we af moeten gaan op een *Elsevier*-enquête, vinden kinderen én docenten de Tweede Wereldoorlog het belangrijkste thema van het geschiedenisonderwijs. Het is niet gewaagd te stellen dat die mening door een grote meerderheid van de bevolking niet alleen in Nederland maar ook in veel andere landen in de westerse wereld wordt gedeeld. Tegelijk laat onderzoek zien dat de kennis van de periode gering is, een gegeven dat de lezers van dit tijdschrift niet zal verbazen. Het lijkt er soms op dat de sterke nadruk op vaak dramatische, individuele verhalen veel mensen het zicht op het grotere historische verhaal – de Eerste Wereldoorlog en

'Er gaapt inmiddels een peilloze kloof tussen de populaire voorstellingen van de oorlog en de kennis van dat verleden'

door al deze veranderingen diepgaand beïnvloed. Misschien mogen we zelfs zeggen dat het groeiende besef van deze onbeschrijflijke barbarij die verschuiving van het perspectief mede in de hand heeft gewerkt. Door de personalisering van het verleden wordt impliciet afstand genomen van het nationalisme en de politieke ideologieën die al dat geweld in de twintigste eeuw hebben voortgebracht.

De vraag is echter of de groeiende personalisering van het geschiedbeeld alleen maar als winst mag worden beschouwd. Dit is zeker zo met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog die meer en meer *een geschiedenis van slachtoffers* is geworden. Problematisch is bijvoorbeeld dat door de nadruk op het perspectief van het individu, 'slachtoffer' een eindeloos rekbare categorie blijkt te zijn. Een categorie die vrijwel de hele bevolking, behalve de 'echte' misdadigers, blijkt te kunnen bevatten, inclusief de weifelaars en 'kleine zondaars' die door min of meer toevallige 'omstandigheden', min of meer buiten hun schuld, aan de verkeerde kant terecht kwamen, zoals Chris van der Heijden suggereert in zijn veel besproken boek *Grijs verleden*.

Nauw verbonden daarmee is een ander probleem: het mogelijke verlies van analytische inzichten als gevolg van die eenzijdige nadruk op al dan niet gefictionaliseerde individuele geschiedenissen. Simpler gezegd: hoe komen we voorbij de hartverscheurende getuigenis van de overlevende van Sobibor, *Het Achterhuis* van Anne Frank, het melodramatische verhaal van *Schindler's List*, de tragische interviews met de kinderen van NSB'ers, de onthutsende notities van Piera Sonnino over Auschwitz en Bergen-Belsen, of het interview met een slachtoffer van het bombardement op Nijmegen? Hoe komen we verder dan de vaststelling dat het 'allemaal verschrikkelijk is geweest'.

de strijd tussen Europese mogendheden, de invloed van het sociaal darwinisme op de politiek en de cultuur, het Duitse ideaal van een imperium in Centraal-Europa, het streven naar onderwerping van de Slavische volkeren – heeft ontnomen. Dat vragen van oorzaak, schuld en verantwoordelijkheid niet langer aan de orde worden gesteld. In de VS, waar de geschiedenis van de oorlog zich meer dan waar ook heeft aangepast aan de conventies van de populaire cultuur, heeft bovengeschetste ontwikkeling scherpe kritiek uitgelokt. Zo typeerde Alvin Rosenfeld, directeur van de afdeling Joodse Studies aan Indiana University, het heersende beeld van de nazistische vernietiging als een slap mengsel van historische en morele noties, terwijl de historicus Peter Novick betoogde dat de Holocaust als unieke gebeurtenis sinds de jaren zeventig systematisch van haar historische context is ontdaan en geïsoleerd. Dat is geen onbekend beeld: ook in Nederland lijkt de kennis van de Tweede Wereldoorlog buitengewoon fragmentarisch, maar niettemin sterk moreel en emotioneel beladen.

We kunnen het probleem ook anders formuleren. De beeldvorming van de Tweede Wereldoorlog dreigt zich steeds verder te verwijderen van de complexe historische omstandigheden waaruit die oorlog, met alle verschrikkingen, is voortgekomen. Sterker nog: er gaapt inmiddels een peilloze kloof tussen de populaire voorstellingen van de oorlog en de kennis van dat verleden. En dat is niet zonder gevaar, want historisch besef, dat slechts leunt op noties en emoties, is niet alleen manipuleerbaar, maar geeft uiteindelijk ook geen inzicht in de maatschappelijke en politieke ontwikkelingen die tot die oorlog en de vernietiging hebben geleid en die zich, in een of andere vorm, ook vandaag de dag zouden kunnen voordoen.

Hartverscheurend Holocaustdrama in Parijs

De tienjarige Sarah Starzinski wordt samen met haar ouders tijdens een razzia in Parijs opgepakt. Haar broertje blijft achter in een slim verborgen kast en Sarah belooft hem spoedig te redden. Het loopt allemaal anders dan Sarah zich had voorgesteld. De film *Haar naam was Sarah* vertelt een fictief verhaal tegen de achtergrond van historische feiten.

ANNY HARTGERINK

In juli 1942 voert de Franse politie van Vichy zonder hulp van de nazi's een grootscheepse razzia uit onder de codenaam 'Operatie Lentebries'. Ruim 13.000 Joodse Parijzenaren, waaronder 4.000 kinderen, worden opgepakt en bijeengedreven in het Vélodrome d'Hiver, het destijds beroemde overdekte wielersstadion in de buurt van de Eiffel-

toren. Vijf dagen lang worden de Joodse mannen, vrouwen en kinderen onder afschuwelijke omstandigheden opgesloten. Ze weten nog niet dat ze gedeporteerd zullen worden naar de doorgangskampen Beaune-la-Rolande, Pithiviers of Drancy en dat ze zullen eindigen in de gas-kamers van Auschwitz. Het 'Vel d'Hiv', zoals het wielersstadion door de Fransen werd genoemd, is na de Tweede Wereldoorlog door brand verwoest en in 1959 gesloopt. Een klein monument herinnert aan de vreselijke gebeurtenissen, maar je moet goed zoeken om het gedenkteken te vinden.

Het historische verhaal

In de vroege ochtend van 16 juli 1942 worden Sarah, haar moeder en haar jongere broertje Michel opgeschrikt door hevig gebons op de deur. Twee Franse politiemannen eisen dat ze mee-gaan, ze krijgen enkele minuten om de hoogstnoodzakelijke spullen in te pakken. Sarah ziet de enorme angst van haar moeder en besluit haar broertje te verbergen op hun geheime plek, een inbouwkast verscholen

achter de wand van de slaapkamer. Ze zorgt ervoor dat Michel een veldfles water bij zich heeft, een zaklantaarn en zijn lievelingst Teddybeer, en belooft hem dezelfde dag nog te bevrijden. De sleutel van de kast bewaart ze in de zak van haar jurk. De agenten vinden Michel niet en Sarah en haar moeder worden meegenomen. Sarahs vader, die zich in een kelder verborgen hield, voegt zich bij zijn gezin. Lopend door de stad worden ze samen met vele andere Joden naar het Vélodrome d'Hiver gebracht. Luiken van huizen worden voorzichtig geopend, een enkeling roept hardop zijn afkeuring uit tegen de agenten, maar de meeste Parijzenaren gluren op afstand naar de weggevoerde Joden en doen helemaal niets. Het Vélodrome is propvol, in de arena zit een mensenmassa opeengepakt en Sarah en haar ouders vinden nog een plekje voor zichzelf op de tribune. Er is niets te eten, niets te drinken en de hitte is verstikkend. Mensen zoeken wanhopig naar familieleden en bekenden, schreeuwen om hulp of worden gek van

Journaliste Julia Jarmond raakt geobsedeerd door de gebeurtenissen.

angst. Ook Sarah is doodsbang en bezorgd om het lot van Michel.

Na enkele dagen moeten de gezinnen het stadion verlaten en Sarah en haar ouders worden met bussen naar een voor hen onbekend spoorwegstation gebracht. Daar worden de mannen op wrede wijze van hun vrouwen en kinderen gescheiden en met onbekende bestemming afgevoerd. Een enkele reis Auschwitz, blijkt achteraf. Sarah en haar moeder komen in Beaune-la-Rolande terecht, een van oorsprong gewoon militair kamp dat in 1939 is opgezet om Duitse soldaten gevangen te zetten. De Vichy-regering besloot in 1941 Joodse mensen in dit kamp bijeen te brengen. In 1942 vertrokken de eerste treinen vanuit dit kamp naar Auschwitz. Na ongeveer een week in het kamp worden de moeders op hardvochtige wijze van hun kroost gescheiden en, net als de mannen, afgevoerd naar Polen. Sarahs ouders worden allebei op 5 augustus 1942 in Auschwitz vergast.

De kinderen blijven alleen in de barakken achter, vuil, ziek, kwetsbaar en ontredderd. Voedsel is er nauwelijks. Sarah trekt vooral op met Rachel, een leeftijdgenootje, en ze besluiten samen te vluchten. Het is vluchten of sterven, dat hebben ze intussen wel begrepen. Na een nacht in een hondenkok te hebben geslapen, worden ze gevonden door een wat ouder boerenechtpaar. Zij nemen de zorg voor de meisjes op zich en verbergen hen voor de Duitsers. Ondanks de liefdevolle omgeving besluit Sarah om terug te gaan naar Parijs, naar rue de Saintonge, terug naar

haar broertje. Daar doet ze een gruwelijke ontdekking.

Film

Haar naam was Sarah is gebaseerd op de internationale bestseller van Tatiana de Rosnay. In Nederland zijn inmiddels meer dan een miljoen exemplaren van het boek verkocht.

De geschiedenis van Sarah wordt vanuit twee perspectieven benaderd. Naast de historische gebeurtenissen laat de regisseur ons kennismaken met de Amerikaans-Franse journaliste Julia Jarmond die bezig is een tijdschriftartikel over het drama in het Vélodrome te schrijven. Ze verbaast zich erover dat Parijse jongeren niets afweten van wat zich in juli 1942 in Parijs heeft afgespeeld. Intussen zit ze midden in een verhuizing, opmerkelijk genoeg naar het huis waar Sarah met haar ouders heeft gewoond totdat ze werden opgepakt.

Julia raakt ervan overtuigd dat Sarah de oorlog heeft overleefd. Al snel heeft haar journalistieke interesse plaatsgemaakt voor een obsessie die ingrijpende gevolgen zal hebben voor haarzelf, haar gezin en de levens van Sarahs nabestaanden.

Het eerste – en beste – deel van de film volgt de historische gebeurtenissen: de razzia, de gevangenschap in het vervalten wielersstadion, de scheiding van de kleine Sarah en haar moeder en Sarahs afschuwelijke ontdekking in het ouderlijk huis. Doordat de regisseur de camera midden tussen de mensen heeft gezet, zijn de scènes zeer aangrijpend. Het effect wordt versterkt door de mooie filmmuziek. Ongebruikelijke invalshoeken en de emotionele kracht

Sarah en haar ouders zitten in het Vélodrome gevangen.

van flashbacks heeft de filmmaker goed weten uit te buiten. Dat alle verhaallijnen uiteindelijk bij elkaar komen is de zwakte van de film. De dramatische invulling voelt enigszins geforceerd en gekunsteld aan door bijvoorbeeld Julia's zwangerschap en haar dwangmatige zoektocht naar Sarahs familieleden waarvoor ze de halve wereld rondreist. Volstrekt onnodig, voor een journaliste is het heel gewoon om telefonisch informatie te verzamelen. En nog een punt van kritiek: er verschijnen wel overdreven veel iPhones, iBooks en iMacs in beeld.

In de klas

Veel filmfragmenten roepen vragen op, zowel in het verhaal van Sarah als in het verhaal van Julia. Als Sarah en haar ouders in het Vélodrome gevangen zitten, zie je de vertwijfeling op hun gezichten. Waarom? Waarom de Joden? Waarom dit alles? Deze vragen zijn goed bespreekbaar met leerlingen.

Het verhaal van Julia is eigenlijk een manier om de historische feiten over te brengen en de kijker aan het denken te zetten. Je wordt je bewust van het feit dat het achteraf zo gemakkelijk is om te oordelen over collaboratie en verzet. Ook de morele vraag 'Wat zou jij hebben gedaan?' wordt in de film aangeroerd maar verder niet uitgewerkt. Zeventienjarigen zijn heel goed in staat om over de schuldvraag een standpunt in te nemen. Door de tamelijk onopgesmukte weergave, eigenlijk een rechtvoor-z'n-raap representatie, is de film geschikt om een verhaal over de Holocaust naar de huidige generatie leerlingen over te brengen.

Captain America

STRIPHELD TOONT *GOOD OLD AMERICAN VALUES*

Strips schetsen een wonderbaarlijke wereld waarin de bekende superhelden als Batman en Spider-Man in een soort parallelle werkelijkheid verkeren. In de jaren veertig van de vorige eeuw begon *Timely Comics* met het gelijkschakelen van dat fictieve heelal aan het onze. De eerste grote gebeurtenis die zowel in de echte wereld als in de boekjes van *Timely's* plaatsvond was de Tweede Wereldoorlog. Captain America is een superheld die als een ware patriot vecht tegen de nazi-schurken.

Steve Rogers is een doodnormale Amerikaanse jongen. Als de oorlog begint, meldt hij zich om te gaan vechten tegen Hitler. Rogers blijkt fysiek niet sterk genoeg en komt niet door de selectie. Maar na een langdurige en zware fysieke training, gecombineerd met de inname van een geheim serum, zijn zijn reflexen, spierkracht en strategisch/analytisch denkvermogen verhoogd tot een net-niet bovennatuurlijk niveau. Stripheld Captain America (roepnaam Cap) is geboren.

Captain America is een bedenkfel van Jack Kirby en Joe Simon die in de jaren veertig werkten voor *Timely Comics*. Kirby, echte naam Kurtzberg, en Simon beantwoorden de roep om een echte patriot als superheld. *Timely* heet tegenwoordig *Marvel Comics* en produceerde de afgelopen jaren een aantal Hollywood-versies van strips, zoals *The Incredible Hulk*, *Spider-Man*, *X-Men* en *Iron Man*.

log zorgde voor wat men vanaf 1963 *The golden age of comics* noemt: de tijd waarin Superman (1938) en vele andere helden werden bedacht die waanzinnig populair werden. Er was blijkbaar behoefte aan sterke en onfeilbare persoonlijkheden die zich inzetten in de strijd tegen een duidelijk zichtbare vijand.

De superheldenstrip uit deze periode kenmerkt zich door eenvoudige verhalen met weinig diepgang, oppervlakkige hoofdrolspelers en de afwezigheid van maatschappelijke kritiek.

Dit gouden tijdperk ging over in de *silver age*, de *bronze age* en uiteindelijk *the modern age of comics*, die zich elk kenmerkten door ontwikkelingen op narratief en artistiek gebied. Strips kregen meer diepgang en werden geleidelijk aan serieuzer. De personages werden

Het gouden tijdperk

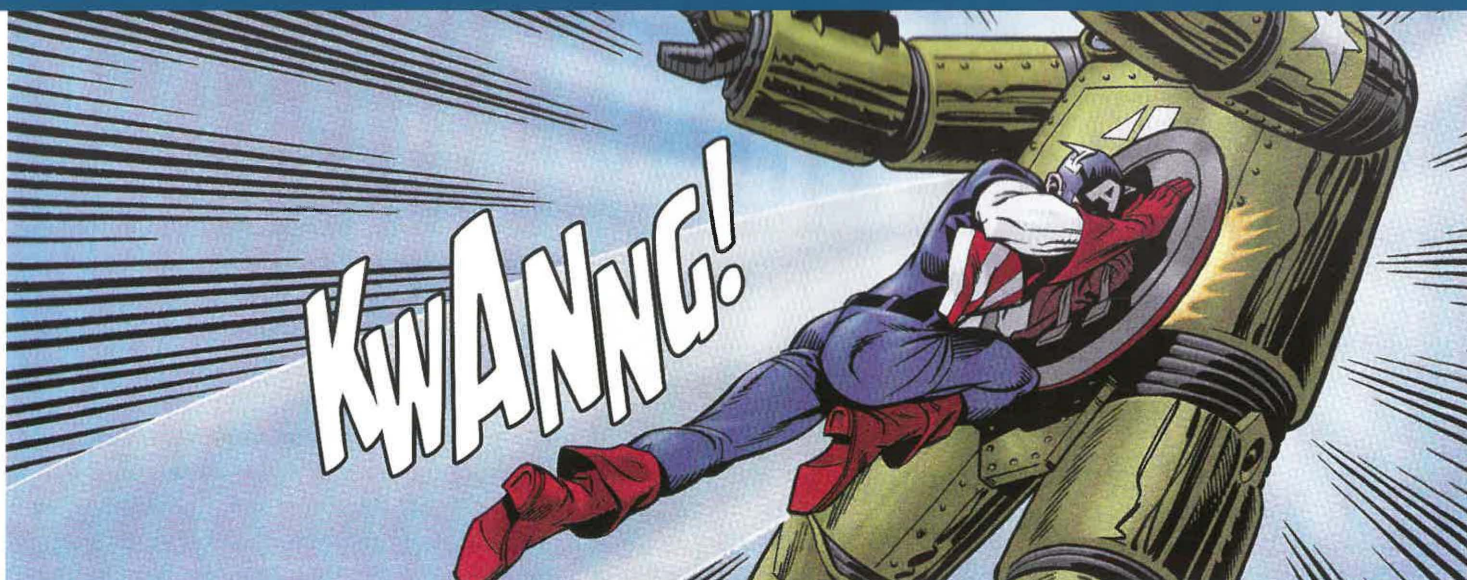
In de eerste editie slaat Captain America Hitler *knock out*. Er gaan een miljoen exemplaren van het boekje over de toonbank, ook al is de inhoud verre van uniek. Ook de iets oudere stripfiguren Batman en Superman (DC Comics) en zelfs aaibare tekenfilmfiguren Daffy (Warner Bros) en Donald Duck (Disney) nemen het ieder op hun eigen manier op tegen de asmogendheden.

Donald verschijnt in 1943 in het filmpje *Der Fuehrer's Face*, waarin hij droomt dat hij een arbeider is in 'Nutzi Land'. Zo geeft hij een zeer eenzijdig beeld van het 'ondraaglijke' leven van een arbeider onder Hitlers regime. De bemoeienis van Amerika met de Tweede Wereldoor-

Cap neemt het op tegen een nazi.

Kasper van Heerden studeert aan de lerarenopleiding geschiedenis van de Hogeschool van Amsterdam.

verder ontwikkeld en realistischer, compleet met persoonlijkheidsstoornissen.

Tegenwoordig zijn er stripboeken die door critici worden aangemerkt als literatuur. Denk bijvoorbeeld aan de briljante miniserie *Watchmen* (1989, DC Comics) van schrijver Alan Moore: doorspekt met maatschappelijke thema's zoals de angst voor de bom, vrijheid versus veiligheid en kritiek op de voormalige regering Reagan.

Het leven van Steve Rogers

Met blond haar, blauwe ogen, brede schouders en een niet te corrumperen geweten wordt Captain America het symbool van de *American Dream* en dienaar van de Amerikaanse overheid. Gekleed in een door de vlag geïnspireerd uniform en uitgerust met een kogelvrij schild vecht hij mee in de Tweede Wereldoorlog en diende hij als inspiratiebron voor elke soldaat aan het front. Na de oorlog verdwijnt Rogers, de burgeruitvoering van Captain America plotseling, terwijl verschillende figuren zijn mantel tijdelijk op zich nemen. Het is pas in de jaren zestig, toen de Koude Oorlog in volle gang was, dat zijn ingevroren lichaam wordt gevonden op Antarctica. De lage temperatuur en het serum dat door zijn aderen vloeiende hebben de held perfect geconserveerd. Captain America's legende is nog lang niet voorbij. Al snel vecht hij tegen de nieuwe vijand van zijn vaderland: het communisme. Omdat hij wordt gezien als een van de meest ervaren en tactisch briljante strijders in de wereld wordt hij aangesteld als de leider van de superheldengroep: *The Avengers*, een rol die hij jarenlang zou vervullen. In *Marvels'* versie van het Watergate-schandaal in de jaren zeventig maakte Rogers zich los van de regering, die hij vanaf dat moment alleen diende als zijn geweten het toestond. Zo evolueerde de functie van Captain America zich van nazi- en communistenverdelger naar die van moreel kompas voor het volk en jongere superhelden (lees: Spider-Man).

Bijzonder memorabel is een strip van John Rieber en John Cassaday in het verzamelwerk *Captain America – Red White & Blue*, waarin Cap het opneemt voor een islamitische jongen die in de nasleep van de terroristische aanslagen van 9/11 door een wanhopige New Yorker met een mes wordt bedreigd. De stralende verschijning van Rogers in uniform is genoeg om de woedende man tot inkeer te doen komen en vrede te laten sluiten met de jongeman. Hij troost de lezer met de woorden:

Illustratie uit het derde album.

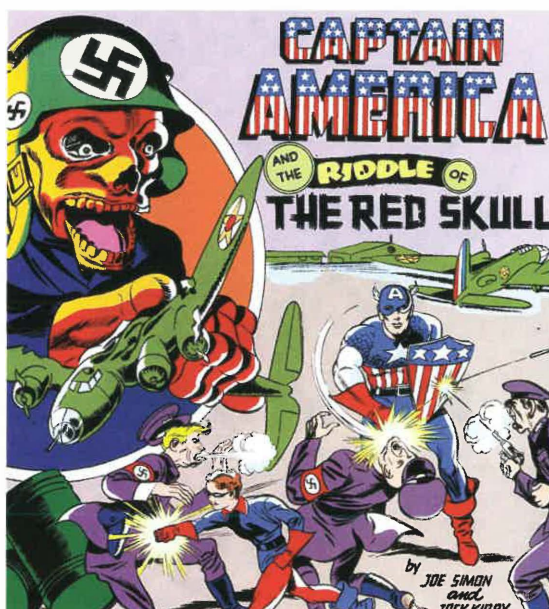
Omslag van de eerste Captain America strip, waarin Cap het opneemt tegen Hitler.

"We've got to be stronger than we've ever been. As a people, as a nation. We have to be America. Or they've won. (...) We're going to make it through this. We the people, united by a power that no enemy of freedom could begin to understand."

We share - we are. The American Dream."

Naast de idealistische tegenstanders van Amerika, vecht Rogers overigens ook geregeld tegen de doorsnee schurken en terroristen. In 2010 gaf hij de vlag door aan zijn oorspronkelijke assistent James Buchanan 'Bucky' Barnes en is nu aangesteld als 'Head of security' van het land dat hij dient sinds de Tweede Wereldoorlog.

Eerste album met The Red Skull, de aartsvijand van Captain America.

Propaganda en popcultuur

De omslagen van de vroege uitgaven zijn kunstwerken waarin propaganda en popcultuur samenkomen en die zich goed lenen voor een lesje historisch besef. De zoekterm 'Captain America comics' alleen al levert een overstelpende hoeveelheid beeldmateriaal op (zie kader voor aparte links). Laat leerlingen praten over de volgende vragen:

Voor welke dreigingen stond Amerika toen deze strips uitkwamen? Hoe zagen zijn vijanden er – volgens de tekenaars – uit? Hoe zouden we het nu vinden als we zagen dat een Aziatische man werd afgebeeld met een gele huid en enorme voortanden? Is dat racisme? Waarom veranderen superhelden in de loop der jaren van karakter? Is het ethisch verantwoord om achteraf de geschiedenis van deze figuren te herschrijven om deze beter in het tijdsbeeld te laten passen? Interessante vragen met even interessante antwoorden.

Chris Evans in *Captain America: the first Avenger*.

De film **Captain America: the first Avenger** met in de hoofdrol Chris Evans gaat in de zomer van 2011 in de Nederlandse bioscopen draaien. In de eerste officiële trailer is er een aantal dingen te zien die de gemiddelde Cap-fan zeer bekend zullen voorkomen. We zien Steve Rogers als mager mannetje en zijn aanwezig bij zijn transformatie tot supersoldaat. Peggy Carter, Caps eerste liefde komt langs, net als de nazi-jagende commando's van Howling. Het meest opvallend is de zeer korte verschijning van 'The Red Skull', die in de originele strips de personificatie van het nazisme is – hij werd persoonlijk getraind door Hitler – en daarmee de aartsvijand van Captain America.

ZOJUIST VERSCHENEN

Zoon van een brute smid, politiek genie, omkoper, mannetjesputter en charmeur. Door zijn onstuimige opmars naar het centrum van de macht wist Thomas Cromwell het tot vertrouwing van Hendrik VIII te brengen. De Tudor-koning regeerde met ferme hand, niet alleen zijn echtgenotes moesten het ontgelden, ook zijn eigen vertrouwing liet hij in 1540 in de Tower onthoofden. Een roman waarin Hendrik, zijn tijdgenoten en de oorlogen die er speelden levensecht worden neergezet. Hilary Mantel, **Wolf Hall**. Signatuur, € 25,00

Jeroen Krabbé, die in de jaren zeventig een hoofdrol speelde in de film Soldaat van Oranje, leest nu zelf het luisterboek voor dat gebaseerd is op de persoonlijke belevenissen van Erik Hazelhoff Roelfzema. Deze gelauwerde verzetsheld waagde in 1941 de oversteek naar Engeland, raakte verwikkeld in allerlei intriges en voerde nachtelijke landingen uit in Scheveningen. Erik Hazelhoff Roelfzema, **Soldaat van Oranje** (voorgelezen door Jeroen Krabbé). Spectrum, € 19,95

In het concentratiekamp Ravensbrück zaten gedurende de Tweede Wereldoorlog duizenden mensen vast, waaronder zo'n 900 Nederlandse vrouwen. Na de oorlog hebben de overlevenden van het kamp hun ervaringen gedeeld met mensen en media. Susan Hoogervorst heeft in verschillende landen onderzoek

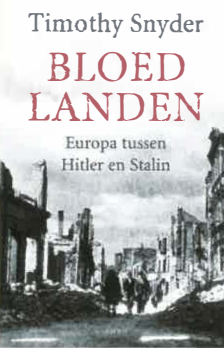
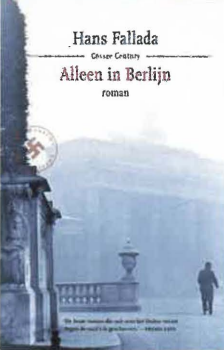
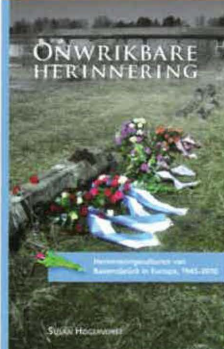
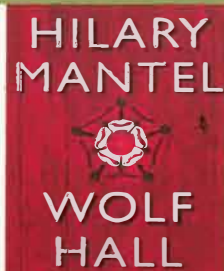
gedaan naar de manier waarop de herinnering aan het concentratiekamp Ravensbrück levend werd gehouden. De verschillen in herinneringscultuur in België, Duitsland, Oostenrijk en Nederland komen aan de orde in: **Onwrikbare herinnering. Herinneringsculturen van Ravensbrück in Europa, 1945-2010**. Verloren, € 29,00

'Die Weisse Rose' is de bekendste verzetsgroep tegen het naziregime van Hitler. Hans Fallada (pseudoniem voor Rudolf Ditzgen) schreef reeds in 1945 een roman over het echtpaar Quangel dat de Führer de oorlog verklaarde. Het niet in politiek geïnteresseerde paar komt in Duitsland in verzet nadat ze een brief hebben ontvangen waarin wordt verteld dat hun zoon gesneuveld is. De manier waarop hun strijd verloopt, laat zien op welke wijze mensen mond-dood werden gemaakt in Hitler-Duitsland. Fallada baseerde zijn verhaal op de belevenissen van Otto en Elise Hampel. Het succes van zijn laatste roman (er verschijnt binnenkort zelfs een verfilming) heeft Fallada niet mogen meemaken: hij overleed kort na het verschijnen. **Alleen in Berlijn**. Uitgeverij Cossee, € 29,90

Wie ooit met leerlingen in Auschwitz-Birkenau is geweest, weet welke impact een dergelijk bezoek heeft. Auschwitz wordt door velen dan ook beschouwd als hét symbool van de Holocaust. Maar eigenlijk werden er in Auschwitz

voornamelijk West-Europese Joden vermoord. Verreweg de meeste Joodse slachtoffers vielen echter in Midden-Europa. Yale-professor Timothy Snyder vertelt de geschiedenis van Midden-Europa in de jaren 1933-1945. Het huidige Oekraïne, Wit-Rusland, Polen en de Baltische staten kregen eerst te maken met de Grote Zuivering van Stalin (1934-1938), daarna met de wreedheden van de nazi's. Het waren niet alleen de Joden die de dood werden ingejaagd, ook miljoenen andere burgers werden vermoord. Deze relatief onbekende 'shoah door kogels' wordt door Snyder uitvoerig beschreven. Een boek dat vraagt om veel lezers. **Bloedlanden. Europa tussen Hitler en Stalin**. Ambo/Anthos, € 39,95

De geschiedschrijving is onderhevig aan veranderingen, zoals we weten. Een tiental jaren geleden kwam er een pleidooi om het 'zwart-wit denken' ten aanzien van de Tweede Wereldoorlog overboord te zetten en werd men aangespoord om meer te kijken naar het 'grijze' verleden. Tegenwoordig wordt er juist opnieuw aandacht besteed aan mensen die 'goed' deden of anderen die juist 'fout' waren. Tv-maker Ad van Liempt beschrijft in zes portretten mensen die een bijzondere rol speelden tijdens de periode 1940-1945. Onbekende Nederlanders krijgen door zijn boekje een plaats in de nationale geschiedschrijving. Ad van Liempt, **Verzetshelden en moffenvrienden**. Balans, € 7,95

Symbolen van het kwaad

DE DRIE VAN BRED A EN DE DISCUSSIE ROND HUN VRIJLATING

Protest na de uitspraak van Van Agt dat het voor hem 'als ariër' moeilijker is om de Drie van Breda over de grens te zetten dan het voor zijn Joodse voorgangers zou zijn geweest.

"Terwijl de al nerveuze heer Van Schaik stokte, de zeer volle Kamer zich uitstreckte om te zien wat er precies gebeurde, de televisiecamera's snorden en de slachtoffers van de nazibeulen hun tranen de vrije loop lieten, riep Kamervoorzitter Van Thiel de rijkspolitie te hulp om de orde te herstellen."

▷ 'Van Thiel bezwoer emoties bij debat om drie van Breda' *Het Vaderland* 22-10-1969.

▷ 'Aus der Füntens hoort doodstraf tegen zich eisen' *Het Parool* 15 december 1949.

Dit fragment uit de Haagse krant *Het Vaderland* van 22 oktober 1969¹ illustreert de politieke discussie die woedde rondom de vrijlating van drie vastzittende Duitse oorlogsmisdadigers. Iedere wat oudere Nederlander kan nog steeds de namen van de Drie van Breda als een Duits naamvalrijtje opdreunen: Fischer, Kotälla en Aus der Füntens. Zij waren in de Nederlandse samenleving het tastbaarste overblijfsel van alle wreedheden uit de oorlog. Vandaar dat de politieke gemoederen in het naoorlogse Nederland nooit zo sterk zijn opgelopen als tijdens deze discussie om hun vrijlating. Zij waren, zo valt te verdedigen, geworden tot symbolen van het kwaad.

De Drie

Wie waren deze heren? Franz Fischer, NSDAP'er van het

eerste uur, maakte carrière in de gevreesde Gestapo. In de loop van de bezetting van Nederland schopte hij het tot plaatsvervangend hoofd van het Haagse *Judenreferat IV B 4*, dat verantwoordelijk was voor de arrestatie en deportatie van de Joodse bevolking van de hofstad. Zijn lijfspreuk, '*Bei mir gibt's nur gesund oder Tod*', leidde hem ertoe tachtig Joodse patiënten van de Ramaerkliniek te deporteren. Een felle Jodenjager, die bij elke deportatie aanwezig was op station Staatsspoor (onder zijn verantwoordelijkheid werden 30.000 Joden uit Den Haag naar Westerbork getransporteerd). Naast zijn *Schreibtischtaten* was Fischer actief betrokken bij verhoren en martelingen van Joodse 'strafgevallenen'.

Ferdinand Hugo Aus der Füntens was van de drie het beste voorbeeld van een bureaucrimineel. Hij was boekhouder bij een SS-regiment in Praag en vervulde deze taak dusdanig goed, dat hij in oktober 1941 naar Amsterdam werd gehaald. Daar nam hij de dagelijkse leiding over de *Zentralstelle für Jüdische Auswanderung* op zich. Aus der Füntens boekhoudkundige brein maakte hem bij uitstek geschikt voor zijn taak: zonder aanzien des persoons liet hij zieken, zwakken, kinderen en ouden van dagen uit Amsterdam deporteren. De meest treffende karakterisering van Aus der Füntens is te vinden in zijn processtukken: "Als men tegen deze man had gezegd, dat de schoorsteenvegers en de groenteboeren in Europa een gevaar voor de Duitse oorlogsvoering opleverden, dan had hij zeker alles gedaan om Europa van deze verderfelijke mensen te verlossen."²

Johann Joseph Kotälla was in dit gezelschap de vreemde eend in de bijt. Hij kwam uit een familie met een lange geschiedenis van alcoholisme en psychische instabiliteit. De laatste eigenschap bezat Johann

Rolf Albring is docent geschiedenis aan het Handsrugecollege in Emmen.

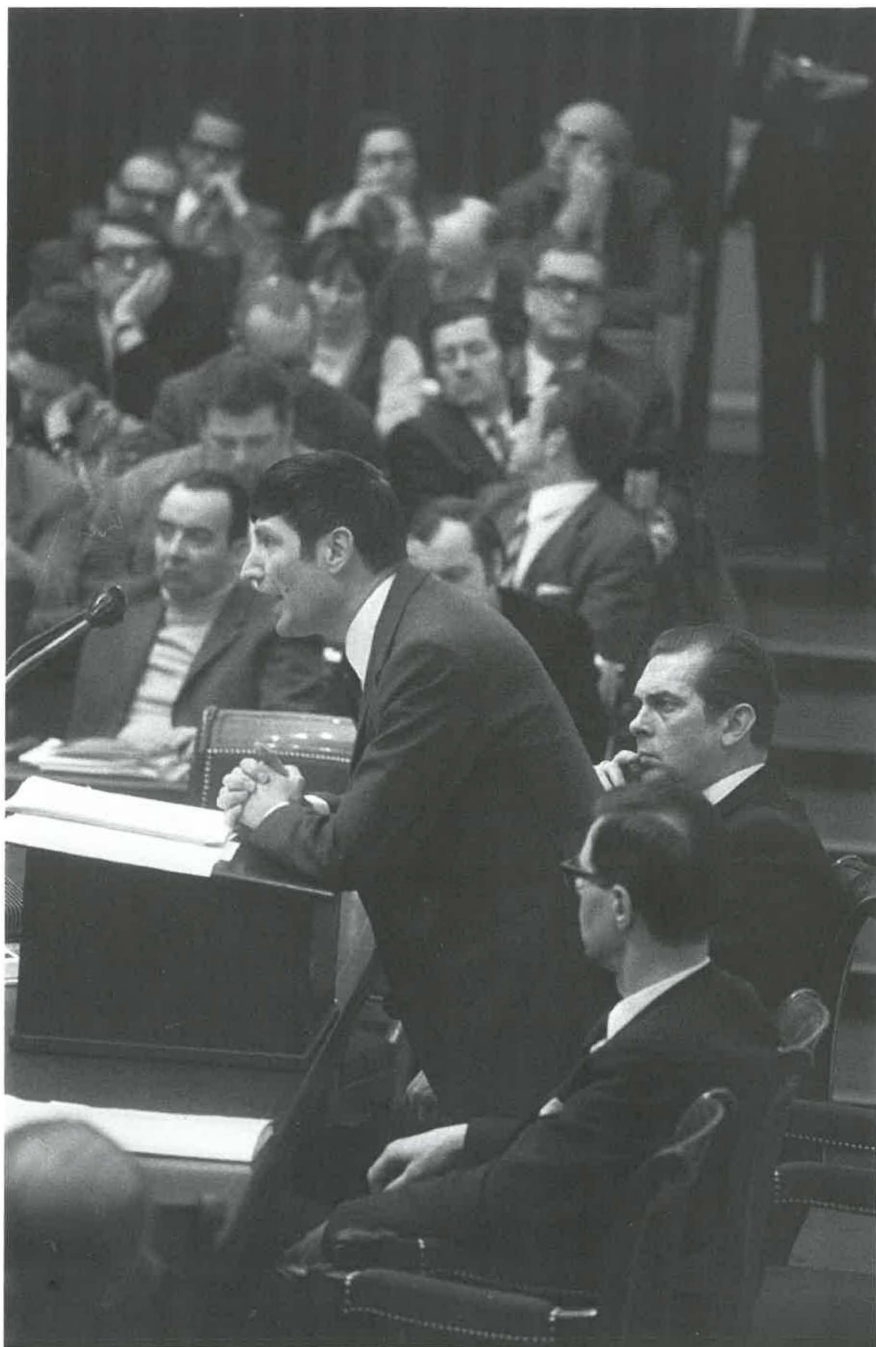
Joseph ook in ruime mate. Zijn vooroorlogse carrière kenmerkte zich door een reeks van mislukkingen, met als dieptepunt zijn afkeuring voor militaire dienst. Uiteindelijk slaagde hij er toch in een baantje binnen de SS te verwerven: hij werd gevangenvaarder in Scheveningen. Na een jaar werd hij overgeplaatst naar Kamp Amersfoort, waar hij het tot plaatsvervangend commandant schopte. Hij werd hier berucht door zijn wrede optreden tegen gevangenen, dat dermate ernstig was dat zijn daden zelfs de wenkbrauwen van het SS- und Polizeigericht deden fronsen.

Oorlogsrecht

Deze drie oorlogsmisdadigers werden, net als veel anderen, na de oorlog in Nederland vastgezet. Duitse verzoeken tot uitlevering werden door de Nederlandse overheid genegeerd. Ten eerste omdat men bang was dat dergelijke 'gevallen' in het niet zouden vallen ten

'Als rekwisieten van een verschrikkelijk regime moesten zij de rest van hun leven in gevangenschap slijten'

opzichte van de nazi-kopstukken die in Neurenberg berecht zouden gaan worden. Ten tweede omdat de Nederlandse regering in ballingschap al een besluit had genomen over de behandeling van oorlogsmisdadigers in het bevrijde Nederland. Een bijltjesdag, zoals deze later in Frankrijk zou plaatsvinden, werd ongewenst geacht. Daarom werd in allerijl een systeem van bijzondere rechtspleging opgericht. Er moesten bijzondere gerechtshoven worden gevormd, met als beroepsmogelijkheid het bijzondere Hof van Cassatie. Na de bevrijding gingen de rechters vol geestdrift aan de slag, wat leidde tot de veroordeling van honderden criminelen. De straffen varieerden van de doodstraf, die veertig keer werd voltrokken, tot vrijheidsstraffen en zelfs vrijspraak. De Bijzondere Rechtspleging was behalve voor Nederlandse oorlogsmisdadigers ook voor Duitse criminelen bedoeld, waarvoor wel een wetswijziging nodig was. Het was immers volgens de Nederlandse wet alleen mogelijk buitenlandse soldaten te berechten voor misdaden die zij buiten de kring van hun bevoegdheid hadden gepleegd. Dit maakte het lastig om militairen te berechten die bijvoorbeeld verzetsleden hadden gedood. Dat deze wijziging pas werd doorgevoerd nadat Ludwig Heinemann, die tientallen verzetsstrijders had gedood, was geëxecuteerd, wekte nauwelijks beroering in het naoorlogse Nederland.

Vonnisning van de Drie

In eerste instantie werden Fischer en Aus der Fünt tot levenslang veroordeeld. Beide heren ontliepen de doodstraf door zich te beroepen op ambtelijk bevel, een juridische uitvlucht die door veel Duitse oorlogsmisdadigers werd gezocht. Daarnaast voerden de twee, net als veel andere ambtenaren die betrokken waren bij de deportatie van Joden, als verdediging aan dat ze in de vaste overtuiging verkeerden dat het om een deportatie naar werkkampen ging en dat ze geen weet van de gruwelijke waarheid hadden. Kotälla, feitelijk

Minister van Justitie Van Agt aan het woord tijdens het debat op 29 februari 1972 over gratieverlening aan de Drie van Breda.

Ferdinand Hugo Aus der Fünten.

▷ A.D. Belinfante, *In plaats van bijltjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog* (Assen 1978) 551.

▷ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 1969-1994) Deel 12, 607.

Aus der Fünten in SS-uniform, plaats en datum onbekend. Foto: Collectie Spaarnestad.

de enige van de drie die zich kon beroepen op verzachtende omstandigheden – hij was immers ontoerekeningsvatbaar – werd ter dood veroordeeld. Alle verdachten gingen in beroep. Het vonnis van Kotälla bleef gehandhaafd, terwijl Fischer en Aus der Fünten alsnog de doodstraf hoorden uitspreken.

De voltrekking van een veertigtal doodvonnissen riep al snel bewegingen op die vonden dat de doodstraf slechts bij hoge uitzondering moest worden uitgevoerd. Het kabinet Beel deelde deze mening, en schreef een nota waarin werd gesteld dat het vonnis alleen moest worden uitgevoerd bij de zwaarste misdadigers en lieden die de staatsveiligheid in gevaar

'Bij aankomst kreeg minister-president Biesheuvel termen als 'fascist' naar zijn hoofd geslingerd samen met een aantal kunstledematen en krukken.'

brachten. Minister van Justitie Van Maarsseveen was zelfs zo'n voorstander van gratie dat procureur-fiscaal Zaaijer in 1947 verzuchtte: "Er wordt nog wel recht gesproken, doch geen recht gedaan." ³

In 1948 trad koningin Wilhelmina af ten gunste van haar dochter Juliana. Dit betekende het einde van de harde lijn in de Bijzondere Rechtspleging. Juliana was, mede vanuit haar pacifistische inslag, fel tegen de uitvoering van doodstraffen en begon deze vanaf 1951 ook actief tegen te houden door categorisch te weigeren de executiebevelen te tekenen. Toen minister-president Drees in haar ogen wat al te veel aandrong om Willi Lages, de voormalige superieur van Aus der Fünten, ter dood te brengen, dreigde Juliana zelfs met troonsafstand ten gunste van haar dochter Beatrix⁴.

Voor de Drie van Breda was de troonsafstand van Wilhelmina een zegen. Het was immers duidelijk

geworden dat er een koninklijk veto op de justitieportefeuille rustte: er mochten geen doodvonnissen meer ten uitvoer worden gebracht. In 1951 kwam minister Struycken met de maatregel dat bij iedereen tegen wie in eerste instantie niet de doodstraf was geëist, maar in cassatie wel, de executie niet zou plaatsvinden. Hierdoor ontsprongen Aus der Fünten en Fischer de dans. Kotälla, die immers door twee instanties ter dood was veroordeeld, ontsnapte doordat minister Mulderij (CHU) hem alsnog ontoerekeningsvatbaar liet verklaren en gratie verleende.

Na deze gratieverleningen belandden de drie in Breda, waar ze levenslang zouden moeten blijven zitten, tenzij er opnieuw gratie zou worden verleend. Begin jaren zestig waren de drie, samen met Willi Lages, de laatste gedetineerden uit de oorlogstijd. In 1964 kwam een verzoek tot vrijlating bij minister van Justitie Scholten (CHU), die het zonder al te veel plichtplegingen afwees, hierin slechts tegengesproken door de KVP. Meest stellig in de afwijzing was de CPN. De partij klaagde dat de hele discussie het gevolg was van de fout dat de drie niet vlak na de oorlog geëxecuteerd waren.

Arië van Agt

In 1969 kwam een nieuw gratieverzoek binnen bij justitieminister Polak. Hij stelde zich op het standpunt dat gratie onwenselijk was; dit had immers geen democratische legitimatie. Hij liet daarom de mogelijkheid tot voorwaardelijke invrijheidsstelling van levenslanggestraften onderzoeken, een exercitie die

vlot strandde nadat duidelijk werd dat van een dergelijke wetswijziging pas sprake kon zijn ná de dood van de Drie. De volkswoede over het feit dat de 'terminaal zieke' Lages, die wegens zijn aanstaande overlijden in 1966 op vrije voeten was gesteld, nog steeds leefde, was nog niet uitgeraasd. Lages zou trouwens pas in 1971 overlijden.

Na de verkiezingen van april 1971 belandde de justitieportefeuille in handen van de rijzende ster van de KVP, Dries van Agt. In het traditionele welkomstgesprek met de pers beging hij meteen een kolossale blunder. Hij vond de kwestie rondom de Drie van Breda zo mogelijk nog lastiger dan zijn voorganger Polak, omdat hij de oorlog niet zo bewust had meegemaakt en omdat hij een ariër was. Ondanks de excuses die Van Agt aanbood voor deze laatste opmerking, was de toon gezet. Daarnaast meldde Van Agt al snel dat hij eventuele gratieverzoeken niet vooraf met het parlement wilde bespreken, aangezien het hier een prerogatief van de Kroon betrof. Hoewel hij hier juridisch gezien volledig gelijk had, toonde de uitspraak een gebrek aan gevoel voor de zaken die onder de bevolking leefden (een eigenschap die Van Agt wel vaker aan de dag legde).

Begin februari 1972 meldde De Telegraaf dat vrijlating van de Drie aanstaande was. Hierop verzocht de CPN om een interpellatie in de Kamer. Zover zou het echter niet komen. Op 16 februari zond Van Agt de Kamer een brief waarin hij aangaf dat 'verdere voortzetting van de vrijheidsstraffen geen in onze strafrechtspleging erkend doel meer kan dienen'. Wel gaf Van Agt aan 'over twee weken' bereid te zijn tot een debat, en wel over de hoofdvraag: vrijlating of geen vrijlating. Met het uitstel van het debat maakte Van Agt een cruciale

'In den lande waren comités opgericht met als doel de executie van de drie'

inschattingfout. Het voormalige verzet, de voormalig kampgevangenen en met hen de rest van de publieke opinie, keerden zich in de twee weken massaal tegen de inmiddels ondergedoken minister. Op 24 februari vond een zeer emotionele hoorzitting plaats in de Tweede Kamer, waar meer dan veertig organisaties het woord voerden. De herdenking van de Februaristaking, op 25 februari, stond zelfs geheel in het teken van protest tegen de gratieverlening. Terwijl de meerderheid van de Kamer op het moment van de brief de vrijlating nog steunde, was dit twee weken later geheel omgedraaid. Het heeft er alle schijn van dat de

Drie van Breda in 1972, als enige tastbare overblijfselen van het kwaad tijdens de oorlog, niet meer konden worden vrijgelaten. Hoewel alle redenen voor voortzetting van de straf waren verdwenen, konden het voormalige verzet, de organisaties van getroffenen en ook veel personen die totaal niet betrokken waren geweest bij de oorlog, geen afstand van de oude mannen doen. Als rekvisieten van een verschrikkelijk regime moesten zij, zo vonden veel betrokkenen, de rest van hun leven in gevangenschap slijten.

Het debat

De dag van het debat, 29 februari 1972, bracht een ongekend broeierige sfeer mee op het Binnenhof.

△
Demonstratie op het Binnenhof in Den Haag tegen de 'Drie van Breda', 29-02-1972. Foto: ANP.

Buiten de gebouwen stonden demonstranten gewapend met radio's om het debat te kunnen volgen. Bij aankomst kreeg minister-president Biesheuvel termen als 'fascist' naar zijn hoofd geslingerd samen met een aantal kunstledematen en krukken.

De meeste fracties lieten tijdens het debat het woord voeren door twee fractieleden: één namens de voorstanders, de ander namens de tegenstanders binnen de partij. Zelden was de Nederlandse politiek zo verdeeld. Het Kamerlid Voogd (PvdA) diende een breed gesteunde motie in waarin de Kamer de eis uitsprak dat de Drie niet op vrije voeten dienden te worden gesteld.

△
Johann Joseph Kotälla.

Terwijl in de Tweede Kamer het debat voortduurt over de vrijlating van de oorlogsmisdadigers Kotälla, Fischer en Aus der Fünten, vindt buiten het parlement een demonstratie plaats tegen de mogelijke vrijlating van de Drie van Breda. 29-02-1972.

Foto: ANP.

Deze motie, gesteund door een meerderheid van de Kamer, druiste, zo merkte Van Agt terecht op, tegen de grondwettelijke bevoegdheden van het parlement in. Gratie bleef, zo betoogde Van Agt tot grote woede van met name de CPN, een bevoegdheid van de Kroon. Voogd diende vervolgens een nieuwe motie in die het kabinet 'in ernstige overweging' gaf het voornemen van gratie niet uit te voeren. Deze motie werd na een dertien uur durend debat met 85 stemmen voor en 61 stemmen tegen aangenomen.

De formele opstelling van Van Agt in het debat wekte de woede van het parlement. In de brief van 16 februari schreef hij dat er gedebatteerd zou worden over vrijlating of geen vrijlating, terwijl de minister tijdens het debat uitsprak dat hij deze beslissing aan zichzelf wilde houden. Van Agt had op het moment dat hij de brief verzond niet kunnen voorzien dat de publieke opinie zo om zou slaan. Deze inschattingfout maakte echter wel dat na het debat 'vrijlating' onbespreekbaar was geworden: de Kamer had duidelijk gemaakt dat dit het einde van de minister zou betekenen. En niet alleen het einde van de minister. In den lande waren namelijk comités opgericht die executie voor de Drie wilden, mocht het gratieverzoek worden goedgekeurd.

Na een zeer langdurige vergadering van de minister-raad, waarin de emoties wederom hoog opliepen, besloot het kabinet op 4 maart de gratieverzoeken af te wijzen.

Het vervolg van het verhaal is aanmerkelijk minder spannend. In 1979 overleed Kotälla in zijn Bredase cel, overigens nadat hij vijf jaar daarvoor een proces tegen de Nederlandse staat had verloren. Kotälla vond dat hij recht had op AOW, procedeerde tot het Europese Hof voor de Rechten van de Mens, maar werd in het ongelijk gesteld. Tien jaar later, in 1989, kregen Fischer en Aus der Fünten na wederom een emotioneel Kamerdebat gratie van minister Korthals Altes (VVD). Dat de gemoederen nog niet bedaard waren, bleek uit de truc die de gevangenis moest uithalen om beide mannen te kunnen transporteren. Terwijl de ambulance die de hoofduitgang van de inrichting verliet door voormalige verzetslieden werd bespuwd en geschopt, verlieten de twee hoogbejaarde oorlogsmisdadigers via de achterdeur de plek waar zij veertig jaar hadden vastgezeten (om beiden hetzelfde jaar nog te overlijden). Een markant einde van een geschiedenis die drie criminelen tot symbolen van het kwaad had gemaakt.

Beleef de Slag om Arnhem

AIRBORNE MUSEUM 'HARTENSTEIN' IN OOSTERBEEK

In september 1944 vonden in en om Arnhem hevige gevechten plaats tussen Duitse en Britse soldaten. Het hoofdkwartier van de Britse generaal-majoor Urquhart bevond zich in hotel Hartenstein in Oosterbeek, een historische plek waar nu het Airborne Museum is gevestigd.

De geallieerde operatie 'Market Garden', opgezet door veldmaarschalk Montgomery, ging op 17 september 1944 van start. Het doel was om vijf bruggen in Nederland, waaronder de verkeersbrug over de Rijn bij Arnhem, in handen te krijgen door middel van luchtlandingacties (*market*) en een grondoffensief (*garden*). Bij een succesvolle operatie zou een verbinding door Nederland ontstaan vanaf de frontlinie bij het Belgische Kempisch kanaal tot en met de Rijnbrug bij Arnhem. Dat bood onder andere de mogelijkheid voor het geallieerde leger om vanuit Nederland, om de Siegfriedlinie heen, het Ruhrgebied te omsingelen en af te snijden van de rest van Duitsland om het uiteindelijke doel, het beëindigen van de Tweede Wereldoorlog in 1944, te versnellen.

Slag om Arnhem

Op zondagmiddag 17 september landden enkele onderdelen van de *1st British Airborne Division* onder bevel van generaal-majoor Urquhart bij Renkum en Wolfheze, ruim twaalf kilometer ten noordwesten van de verkeersbrug bij Arnhem. Deze eenheden moesten langs verschillende parallelle routes naar Arnhem trekken om

Het Airborne Museum Hartenstein in Oosterbeek.

de brug in bezit te nemen. In de vroege avonduren wist het *2nd Battalion Parachute Brigade* van luitenant-kolonel Frost de noordelijke oprit van de brug in handen te krijgen. Hoewel nog enkele groepen soldaten erin slaagden Frost te bereiken, hebben slechts een kleine zeventien strijders de brug gehaald. Pogingen van andere bataljons om de brug te benaderen vonden op dinsdag 19 september een bloedig einde rond het Arnhemse Gemeentemuseum. Frost wist met een beperkte strijdmacht de brug nog drie dagen en vier nachten vast te houden. Door de enorme vertraging die het grondoffensief vanuit Zuid-Nederland had opgelopen was voor het *30th British Corps* de Arnhemse brug echt een brug te ver. Op 'Bloody Tuesday' was al duidelijk geworden dat veel soldaten die na 17 september waren gedropt Arn-

hem niet meer konden bereiken. Verschillende bataljons werden in Oosterbeek door Duitse troepen tot staan gebracht. Bij de planning van Market Garden heeft Montgomery welbewust de sterkte van twee Duitse pantserdivisies bij Arnhem aanmerkelijk lager ingeschat dan ze in werkelijkheid

Nagebouwd oorlogsverleden.

was. Ten noorden en oosten van Arnhem had een hergroepering plaatsgevonden van de 9.SS-Pantzer-Division 'Hohenstaufen' en de 10. SS-Pantzer-Division 'Frundsberg'.

werd besloten de restanten van de Airborne Division en de andere overgebleven eenheden over de Rijn terug te nemen. Ongeveer 12.000 Britse en

'Trage opmars grondleger', 'Burgers tijdens de slag' en 'Propaganda en censuur'. Heel veel foto's, korte filmpjes, wapens, uniformen, baretten, insignes, gebruiksvoor-

'Frost wist met een beperkte strijdmacht de brug drie dagen en vier nachten vast te houden'

De geallieerde manschappen was meegedeeld dat ze op weinig serieuze tegenstand hoefden te rekenen. Dat viel behoorlijk tegen. Door de hevige Duitse tegenstand kwam de Divisional Head Quarters van de 1st British Airborne Division niet verder dan Oosterbeek en nam het noodgedwongen zijn intrek in hotel Hartenstein. Helaas lag het hoofdkwartier voortdurend onder Duits vuur en infiltrerden Duitse sluipschutters in de Britse linie, waardoor ze de ingang en de ramen onder schot konden houden. Urquhart werd gedwongen zijn hoofdkwartier naar de kelder van het hotel te verplaatsen, waar ook het noodhospitaal was ingericht. De situatie in Oosterbeek was onhoudbaar geworden. Er was een nijpend gebrek aan voedsel, water, geschikte wapens en munitie. De verdedigingslijnen van de perimeter rond Hartenstein zouden spoedig door de Duitsers worden doorbroken. Op 24 september

Poolse soldaten zijn ingezet in de gevechten om de brug in Arnhem. Van hen zijn er ongeveer 1500 gesneuveld, ruim 6500 militairen krijgsgevangen gemaakt of onder-

werpen en af een toe een diorama vertellen de geschiedenis van de Slag om Arnhem. De thema's zijn goed gekozen, aan het einde van de tentoonstelling vormen ze een

gedoken en ongeveer 2300 zijn veilig geëvacueerd. Het aantal Nederlandse burgers dat omkwam tijdens de Slag wordt geschat op ruim 450, van wie ongeveer 180 in Arnhem. De Duitse verliezen bedroegen ongeveer 1300 doden en 2000 gewonden.

Museum

In het museum is een duidelijk aangegeven route die je door de expositie loodst. De opzet van Market Garden wordt eerst via een informatieve film uitgelegd. Daarna kom je in een van de vele zaaltjes waarin steeds enkele thema's worden uitgewerkt, bijvoorbeeld

compleet beeld van wat zich tijdens de Slag heeft afgespeeld. Opvallend is het onderwerp van de eerste zaal, namelijk de Duitse overwinning. De bezoeker weet onmiddellijk dat het in het Airborne Museum niet gaat om een geallieerde zege. Dat is wel eens anders geweest. Jarenlang leek het museum opgericht ter ere en meerdere glorie van de Engelse, en in mindere mate de Poolse, soldaten die hun leven op het spel hadden gezet om Nederland te bevrijden van de Duitsers. Na de vernieuwde museale presentatie enkele jaren geleden is er nu een meer reële weergave van

▶ Het voormalige hotel Hartenstein dat in september 1944 hoofdkwartier van de geallieerden was.

▼ De Slag om Arnhem nagebouwd.

de historische werkelijkheid, ook al blijft de Duitse militaire kant onderbelicht.

Natuurlijk is er speciale aandacht voor voormalig hotel Hartenstein, in de septemberdagen van 1944 het hoofdkwartier van de Britten. Twee diorama's in de kelder geven een goed beeld van de moeilijke situatie destijds.

Een hoop herrie

De Airborne Experience is het indrukwekkende einde van het museumbezoek. Je belandt midden in de Slag om Arnhem. Om je heen zie je gewapende en vechtende soldaten, je loopt langs verwoeste huizen, je ervaart chaos en menselijk leed. Dat alles wordt versterkt door het lawaai: fluitende kogels rondom, soldaten die elkaar bevelen toeroepen, paniekerig geschreeuw. "Een hoop herrie," aldus een behoorlijk aangeslagen jongetje.

Op kinderen maakt de Airborne Experience een onvergetelijke indruk, ze hebben echt het gevoel midden in een oorlog te zitten. Jammer is dat in de Airborne Experience niet wordt aangegeven waar je geografisch gezien

eigenlijk staat en waar je precies naar kijkt, maar daarvoor is het uiteindelijk een *experience*.

Educatieve programma's

Interactie is een belangrijk educatief uitgangspunt geweest voor het Airborne Museum: het gaat erom dat kinderen de geschiedenis van de Slag om Arnhem zelf beleven. Voor het basis- en het voortgezet onderwijs heeft de educatieve dienst verschillende projecten opgezet waarin de persoonlijke verhalen van burgers en militairen centraal staan.

'Koffers vol verhalen' is een project voor basisschoolleerlingen, waarin de kinderen op een speelse manier kennismaken met de Slag om Arnhem. Het bestaat uit drie delen: een inleidende les op school, vervolgens het museumbezoek met 'Koffers vol verhalen', de Airborne Experience, en tot slot een verwerkingsles op school.

Diverse speurtochten zijn uitgezet voor leerlingen uit het voortgezet onderwijs. Ook hier staat het persoonlijke verhaal van historische figuren centraal. De leerlingen onderzoeken de geschiedenis van de Slag om Arnhem door in de

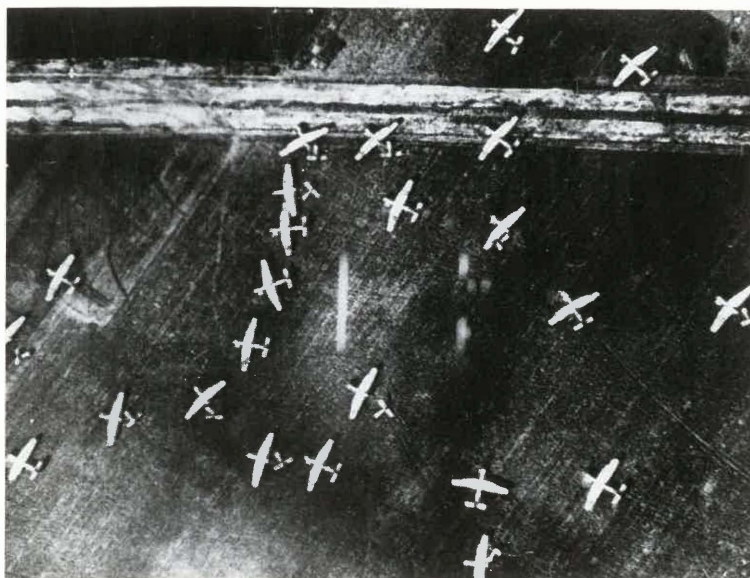

huid te kruipen van een Oosterbeeks leeftijdgenootje of een Britse soldaat. Voor de onder- en bovenbouw op alle onderwijsniveaus zijn verwerkingsopdrachten beschikbaar.

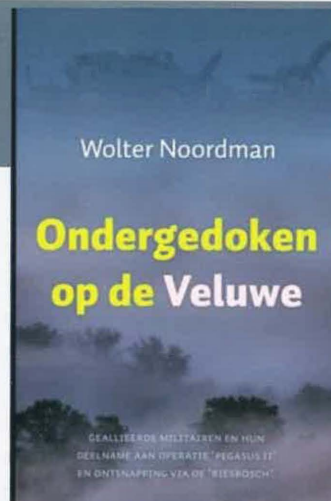
Een opmerkelijke rol speelt de omgevingsgeschiedenis van het Airborne Museum in de onderwijsprogramma's. Doordat Hartenstein ongelukkigerwijs midden in het slagveld kwam te liggen, zijn vlakbij het museum verschillende belangrijke *lieux de mémoire* aan de Slag te vinden. Veel van deze gedenkwaardige plekken zijn opgenomen in de speurtochten.

△
Generaal-majoor 'Roy' Urquhart voor zijn hoofdkwartier, voormalig hotel Hartenstein in Oosterbeek.

△
Geallieerde vliegtuigen vlakbij Arnhem.

Airborne Museum Hartenstein
Utrechtseweg 232
6862 AZ Oosterbeek
026 - 33 37 710
www.airbornemuseum.nl

Oorlog in de boekwinkel

NIEUWE BOEKEN OVER DE TWEEDE WERELDOORLOG

Gjalb Zondergeld, *Ons socialisme, uw toekomst. Henk Woudenberg en het Nederlands Arbeidsfront (1942-1945)* (Spinhuis: Apeldoorn/Antwerpen 2010) 354 blz., € 39,50

In het bezette Nederland was het Nederlands Arbeidsfront (NAF) van 1942 tot 1945 de enig toegestane vakcentrale. De drie oude vakcentrales NVV, RKVV en CNV waren in 1940 door de NSB overgenomen, waarna vele leden wegliepen. Op basis van omvangrijk archiefmateriaal schreef historicus en oud-VU-docent G. Zondergeld een grondige studie over de NAF. Die was met ruim 150.000 leden verreweg de grootste collaborateursorganisatie in ons land. Zondergeld karakteriseert NAF-leider Henk Woudenberg (van huis uit vishandelaar) als een energiek, eerezuchtig heerschap, die tal van demagogische redevoeringen en artikelen produceerde. Met zijn propagandisten droeg hij een pseudosocialisme uit, vol holle antikapitalistische retoriek. De vraag is of hij meende wat hij schreef. Het NAF organiseerde ontspanningsactiviteiten en trachtte onder meer de belangen te behartigen van Nederlandse dwangarbeiders. In 1948 werd Woudenberg tot twintig jaar cel veroordeeld, in 1956 kwam hij vrij. Zondergeld put eindeloos uit onder meer het weekblad 'Arbeid'. Een zeer gedegen, breedvoerige wetenschappelijke studie.

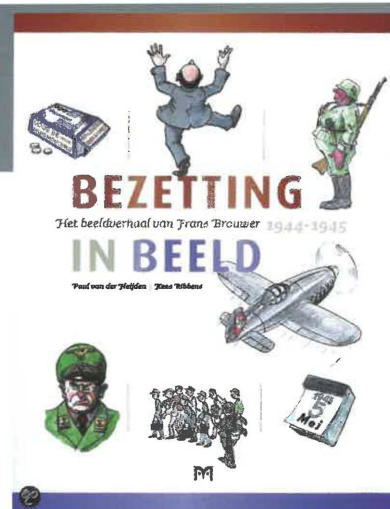
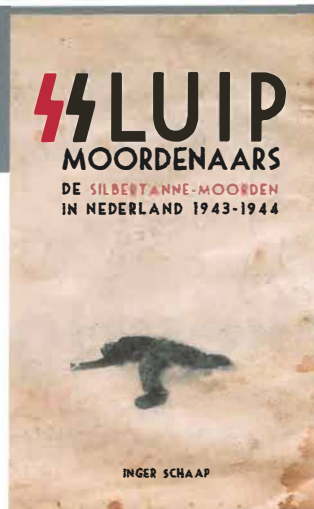
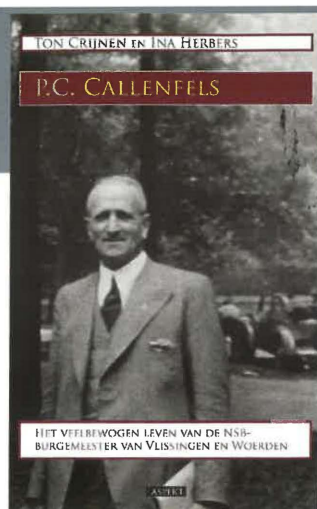
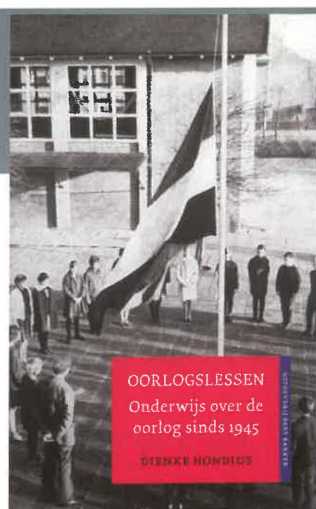
Wolter Noordman, *Ondergedoken op de Veluwe* (Omniboek: Kampen 2010), 507 blz., € 18,95

Dit boek gaat over geallieerde piloten in de Tweede Wereldoorlog die op hun bombardementsvluchten noodgedwongen moesten landen in bezet Nederland, speciaal op de Veluwe. Amateurhistoricus Wolter Noordman heeft die lotgevallen tot in de puntjes gereconstrueerd. Zijn boek valt in drie delen uiteen:

eerst wat er gebeurde met de bemanning van één vliegtuig dat in april 1944 bij Apeldoorn neerkwam; vervolgens een tot mislukken gedoemde poging een groep vliegeniers de Rijn over te zetten op een vluchtweg naar Frankrijk; ten slotte persoonlijke wederwaardigheden van deelnemers aan deze mislukte tocht. Het boek is grotendeels gevuld met herinneringen van een aantal deelnemers en hun helpers, getekend door liefdevolle opvang in ondergrondse gastgezinnen, maar ook met verveling, verraad, overvallen en soms executie. Het verhaal van de mysterieus verdwenen verzetsman J.H. Doorn is onderdeel van dit boek, dat een ouderwets spannende jongensboekentoon aanslaat: gedetailleerd, anekdotisch, puur beschrijvend; haast zonder analyse, conclusie of verwijzingen naar hogere politiek.

Dienke Hondius, *Oorlogslessen. Onderwijs over de oorlog sinds 1945* (Bert Bakker: Amsterdam 2010) 283 blz., € 24,95

Oorlogslessen behandelt de verwerking van de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in het naoorlogse Nederland, speciaal in het onderwijs en in de herdenkingscultuur. Hondius onderzocht tijdschriften en publicaties en voerde vele gesprekken. Op basis daarvan constateert zij fases in de oorlogsverwerking. De eerste naoorlogse jaren overheerste in de collectieve herinnering de toon van gezamenlijkheid en van 'Nederland verzetsland'. Later kwam meer focus op de Jodenvervolgung en de trauma's van veteranen. Het herinneringslandschap bestrijkt vele terreinen, waaronder het werk van de Anne Frank-stichting, en getuigenissen van oud-verzetsstrijders en oorlogsgetroffenen voor de klas. Maatschappelijke veranderingen (internationalisering, individualisering) beïnvloedden

na 1970 de herinneringscultuur. Het boek geeft tendensen en knelpunten, die met name onderwijsgeven-den of museumpersoneel denkstof geven: wat leren wij de jeugd over de Tweede Wereldoorlog?

Ton Crijnen en Ina Herbers, P.J. Callenfels. *Het veelbewogen leven van de NSB-burgemeester van Vlissingen en Woerden* (Aspekt: Soesterberg 2010) 211 blz., € 19,95

Journalist Ton Crijnen en juriste Ina Herbers verdiepen zich in het leven van een NSB-burgemeester in oorlogstijd, P. Callenfels. Deze was een jaar burger-vader in Vlissingen en nog een half jaar in Woerden. De auteurs pogen het negatieve beeld te nuanceren dat bestaat van NSB-burgemeesters. Callenfels was weliswaar een naïef man en een meeloper, bovendien rokkenjager, avonturier en ineffectief bestuurder. Maar zijn optreden jegens de bevolking was mild en verantwoordelijk te noemen. Hij zette burgers wel onder druk mee te helpen bouwen aan Duitse verdedigingswerken, maar gaf geen medeburgers aan. Toen hij in Vlissingen aantrad, waren de Joden overigens al gedeporteerd. De auteurs besteden onder meer aandacht aan Vlissingen in oorlogstijd en Woerden tijdens de hongerwinter, de naoorlogse internering en berechting van Callenfels wegens collaboratie (hij kwam in 1947 vrij). Zij sluiten aan bij *Grijs Verleden* (Chris van der Heijden), maar sla-gen slechts ten dele in hun opzet. Er wordt nogal wat geciteerd, gespeculeerd en verondersteld; een sluitend psychologisch portret levert het niet op.

Inger Schaap, *Sluipmoordenaars. De Silbertanne-moorden in Nederland 1943-1944* (Just Publishers: Meppel 2010) 252 blz., € 19,95

In de periode 1943-1944 vonden er 56 willekeurige moordaanslagen plaats, gepleegd door Nederlandse SS'ers op instigatie van de Duitse bezetter (in het bijzonder van politiechef Rauter). Enkel overleefden de aanslagen. Later bleek er een geheim operatieplan achter te zitten, onder codenaam *Silbertanne*. De bedoeling was de druk op de bevolking op te voe-ren, aangezien het verzet zich na medio 1943 sterk

ontplooid en tal van acties uitvoerde. De sluip-moorden van *Silbertanne* waren bedoeld als wraak-actie. Het thema van de *Silbertanne*-moorden is tot dusver slechts zijdelings in de literatuur behandeld; historica Inger Schaap (UvA) onderzocht als afstu-deerproject alle moorden, op basis van schriftelijk materiaal, maar ook van interviews met enkele nabe-staanden. Zij geeft eerst een analyse van de acties, alsmede biografische typering van de moordenaars; vervolgens bespreekt ze elke aanslag apart; ten slotte vertelt ze hoe het na de Tweede Wereldoorlog met de daders is afgelopen. Een reeks (soms te) breedvoerige verhalen, vooral schokkend omdat nabestaanden nog van de moord konden getuigen.

Paul van der Heijden en Kees Ribbens, *Bezetting in beeld. Het beeldverhaal van Frans Brouwer 1944-1945* (Utrecht: Matrijs 2010) 144 blz., € 19,95

Frans Brouwer wordt in 1906 op Sumatra in Neder-lands-Indië geboren. Hij gaat naar de technische school in Jogjakarta op Java. Als hij vijftien jaar is, sturen zijn ouders hem naar Nederland om zijn oplei-ding af te maken. Na kortstondige aanstellingen bij Philips en KLM – het is inmiddels crisistijd – komt hij als radiotechnisch tekenaar en constructeur in dienst bij de Zwakstroomafdeling van Siemens Nederland in Den Haag. Zijn tekentalent laat hij in die tijd al zien in een ironische verslag van een personeelsreisje naar Berlijn. Tegen die tijd is hij ook aan een tekenoplei-ding begonnen aan de Haagse Kunstacademie. Vanaf april 1944 tot aan mei 1945 maakt hij 32 getekende brieven van telkens twee pagina's. De correspon-den-tie is fictief, de stijl levendig met bijtende humor, maar de onderwerpen zijn bijzonder realistisch: het dagelijkse leven tijdens het laatste oorlogsjaar. En hoe goed Brouwer dit heeft weergegeven blijkt wel uit wat Loe de Jong over *Krabbels en Klodders in bezettingstijd* – want zo noemde Brouwer zijn beeld-verhaal – gezegd heeft: 'Ik ken geen werkstuk, dat geslaagder is dan het Uwe en dat betere voorbeelden bevat van onvervalste humor uit de bezettingstijd.'

Willekeurige sluipmoorden

INGER SCHAAP OVER DE *SILBERTANNE AKTION*

Vanaf september 1943 werden gedurende een jaar aanslagen gepleegd op onschuldige Nederlandse burgers. Zeker 45 mensen kwamen om in de zogenaamde *Silbertanne Aktion*. Inger Schaap schreef als eerste een studie over dit onderwerp. Afgelopen jaar verscheen haar boek *Sluipmoordenaars. De Silbertanne-moorden in Nederland 1943-1944*.

"In 1943 werden door de NSB lijsten opgesteld met namen van mensen die als anti-Duits bekend stonden. Nu was er weinig voor nodig om op zo'n lijst te komen en zijn er verschillende verklaringen afgelegd over het waarom ervan. Een NSB'er verklaarde later dat het was om die mensen foldertjes van de beweging te sturen om ze over te halen lid te worden. In feite ging het gewoon om inlichtingen. Die lijsten zijn gebruikt om mensen als doelwit aan te merken van de *Silbertanne Aktion*. Het gebeurde ook

dat er na een aanslag van het verzet rechercheurs van de *Sicherheitsdienst* (SD) vooruit werden gestuurd naar die plaats om inlichtingen in te winnen.

De slachtoffers waren geen kopstukken uit het verzet. Velen zullen dus ook gedacht hebben dat zij niets te vrezen hadden, omdat ze niet waren aangesloten bij het georganiseerde verzet. Deze mensen doen dus wel de deur open wanneer er iemand met een uniform van de luchtbeschermingsdienst aanbelt. Of voor onbekenden die zeiden dat ze met de auto gestrand waren en een dokter nodig te hebben. Alles werd eraan gedaan om geen argwaan bij het slachtoffer te wekken.

De meeste slachtoffers zijn thuis vermoord, anderen werden eerst meegenomen in een auto van de SD, die niet als zodanig herkenbaar was natuurlijk. De nummerborden werden verwisseld, en de daders waren in burger gekleed. In een enkel geval brachten ze het slachtoffer naar de plek waar de aanslag was geweest die de aanleiding tot de moord vormde."

Silbertanne in wording

"Hanns Rauter was hoofd van de SD en SiPo. Hij zei in een verklaring dat de opdracht voor de sluipmoorden van Himmler kwam. Dat Rauter het plan in een bureaula had gestopt en dat Feldmeijer, voorman van de Germaanse SS (de radicale tak van de NSB), ervan hoorde en aandrang op de uitvoering. Feldmeijer kon het goed vinden met Rauter, maar lag slecht bij Mussert.

Volgens Loe de Jong zou Mussert ook tegen de *Silbertanne*-moorden zijn geweest en pas toegegeven hebben toen hij zich in de hoek gedreven voelde. Hij kon het gebruiken om de gemoederen in de partij te sussen, zonder zelf vuile handen te maken. Maar dat

Inger Schaap.

is allemaal achteraf, want officieel was de NSB niet de vertegenwoordigende partij van de bezetter.

Vanaf het begin van de bezetting werden represailles genomen, meestal het fusilleren van gijzelaars. Dan ging het om mensen die al gevangen waren genomen, op wie een verdenking rustte en die in afwachting van een onderzoek of vonnis waren. Of de Duitsers hielden razzia's waarbij Joden of jongemannen werden opgepakt en gedeporteerd naar kampen.

Het verschil met de *Silbertanne*-moorden zit hem in die bekende aanplakbiljetten. Daarop stond 'Bekendma-

niet afnam. Verzetsman Gerrit Gunnink uit Meppel schrijft in zijn memoires: "Er waren onderhand al zoveel liquidaties en overvallen door het verzet gepleegd, dat de SD met tegenacties begon, wat ons de schrik hevig in de benen deed slaan."

Een van de eerste *Silbertanne*-slachtoffers is de vader van een van de knokploegleden. Dit slachtoffer had dus wel een connectie met het verzet. In andere gevallen was dat niet zo: dat schepte enorme verwarring bij tijdgenoten over de exacte motieven van een dergelijke aanslag. Niemand was meer veilig.

'Slachtoffers moesten een groot sociaal netwerk hebben, zodat het meer indruk maakte'

king: als represaillemaatregel voor die en die misdaad tegen het Duitse Rijk zijn de volgende mensen omgebracht...'. Dat is met de *Silbertanne*-moorden nooit gebeurd. Het was juist geheim en de aanslagen werden dan ook nooit opgeëist."

Vergelding en verwarring

"De aanleiding voor de moorden was het groeiende verzet in de loop van 1943, dat daardoor overigens

Het bekendste slachtoffer was A.M. de Jong. Hij schreef de serie Merijntje Gijzen. Twee mannen belden aan bij zijn huis in Blaricum en toen zijn dochter open deed, gaven ze te kennen dat ze van de luchtbeschermingsdienst waren. Ze hadden een smoes dat ze de verduistering moesten controleren en dat ze daarom de schrijver zelf wilden spreken. De echtgenote van De Jong vertrouwde het niet, maar liet ze binnen. Terwijl de mannen met de schrijver praatten, bood de vrouw

De familie Flu in de zomer van 1943. Dokter Flu werd slachtoffer van de *Silbertanne Aktion*.

hen nog een kopje thee aan. Na het gesprek gaan de mannen weg, maar bij de deur schieten ze A.M. de Jong dood.

De manier waarop de *Silbertanne*-moorden werden uitgevoerd, leek op die waarop het verzet aanslagen pleegde. Die deden zich bijvoorbeeld voor als landwachters of SD'ers. Er was verwarring over wie De Jong had omgebracht: de bezetter of het verzet. Doordat hij lid was van de *Kulturkammer*, leek het alsof hij Duitse sympathieën had. Maar De Jong was juist lid om zijn zoon, die met een Joodse was getrouwd, te kunnen beschermen en om onder pseudoniem boeken van Joodse schrijvers uit te kunnen brengen.

ne-aanslag werd nooit via een officiële mededeling van de bezetter bekendgemaakt. Dan zou meteen duidelijk zijn dat het van de bezetter kwam. Nu bleven omwonenden in twijfel: 'Is hij door het verzet vermoord? Was hij soms fout?'

Onrust in de NSB

"De eerste *Silbertanne*-moord vond eind september 1943 plaats. Directe aanleiding is de moord op een boer in Drenthe die lid was van de NSB, maar er werd al langer nagedacht over maatregelen tegen het almaar groeiende verzet. In februari 1943 vermoordde de Amsterdamse verzetsgroep CS-6 twee hoge functionarissen

'Het maakt nogal wat uit of je iemand op een slagveld neerschiet of thuis in zijn pyjama'

Het uitkiezen van de slachtoffers was een onduidelijk verhaal. Er zat weinig patroon in en dat is juist kenmerkend voor deze moorden. Een lijn die je wel kunt ontdekken, is dat het vooral mensen waren met een grote sociale kring, bijvoorbeeld een fabrieksdirecteur of een dokter die bij verschillende mensen thuis kwam. De aanslag had dan op veel mensen een grote impact en gold als afschrikwekkend voorbeeld.

Hoewel de sluipmoorden na de oorlog werden uitgelegd als represailles, waren ze dat niet. Een *Silbertan-*

die tot het schaduwkabinet van Mussert behoorden.

Daarna ging het verzet zich steeds meer richten op gewone NSB'ers. Hierdoor ontstond er onrust en drongen de leden aan op maatregelen.

Rauter zorgde voor bewapening van NSB'ers die afgelegen woonden en de landwacht werd opgericht als een soort beschermingsdienst. De april/mei-stakingen in 1943 zorgden voor een enorme impuls van het verzet en de roep om tegenmaatregelen werd luider. In september 1943 werd daarom toevlucht genomen tot ter-

De moord op dokter Flu werd gereconstrueerd door de politie van Leiden.

Inger Schaap,
Sluipmoordenaars. De Silbertanne-moorden in Nederland 1943-1944
(Just Publishers Leeuwarden, 2010),
256 blz, € 19,95.

reur en begon de *Silbertanne Aktion*. Na een jaar leken de sluipmoorden weer op te houden. Er waren een paar factoren die daaraan bijdroegen. Om te beginnen was de uitvoering lastig. Uit de verklaringen achteraf bleek dat geen van de daders, zowel SS als SD, er veel zin in had. De SD en SS wilden eigenlijk ook niet samenwerken. De SD zag zichzelf meer als politie die natuurlijk de orde moest handhaven, maar ook moorden moest oplossen. Vergeldingsacties uitvoeren zagen ze niet als een hoofdonderdeel van hun werk. De SS'ers waren meer de ruige types. Deze twee instanties werkten dus niet goed samen. Ze hielden zich niet aan afspraken of kwamen te laat en meer van dat soort dingen.

In juli 1944 gaf Hitler het *Niedermachungsbehehl*. Dat deed hij naar aanleiding van de aanslag op zijn leven in de *Wolfschanze*. Deze verordening hield in dat iemand die betrappt werd op verzet of sabotage direct mocht worden neergeschoten. Het geheimzinnige van de *Silbertanne*-acties was dan niet meer nodig. Als je te dicht bij een spoorlijn liep, kon dat al als sabotage uitgelegd worden.

Maar ook na dat *Niedermachungsbehehl* was er nog wel een aanslag die de *Silbertanne*-werkwijze volgde. Het is lastig om precies een einddatum te noemen. Ik heb de grens getrokken op basis van verklaringen in archiefmateriaal. Na september 1944 kwam ik geen aanwijzingen meer tegen en ik vermoed dat het toen gestopt is."

Nabestaanden

"Voor het boek *Sluipmoordenaars* heb ik een aantal familieleden van slachtoffers geïnterviewd. Veel van hen ervoeren het als erkenning dat het verhaal van hun vader of opa eindelijk werd opgeschreven. Een aantal had zijn of haar verhaal al eens eerder gedaan, zoals Teun de Groot. Als ik met de familieleden van de

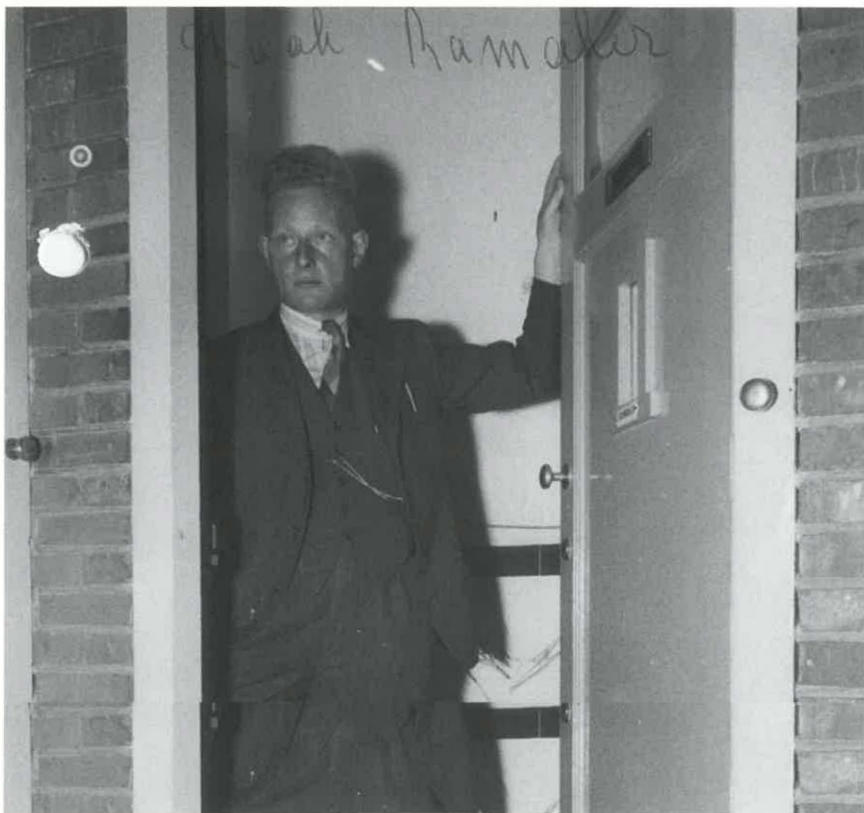
slachtoffers sprak, was ik vooral geïnteresseerd in de periode na de oorlog. Ik vroeg mij af welke invloed die aanslag op hun leven heeft gehad. Dat is natuurlijk een gevoelig onderwerp. De families waren vooral blij dat zij hun verhaal eindelijk konden doen.

En het bleek wel dat die aanslagen heel veel invloed hebben gehad. De meeste mensen die ik heb gesproken, waren nog erg jong op het moment dat het gebeurde. Door het wegvallen van de vader viel het gezin uit elkaar, of kon iemand zijn opleiding niet meer afmaken. Nog steeds voelen de kinderen en kleinkinderen van de slachtoffers veel woede. Het gaat natuurlijk ook om heel specifieke gevallen waarin er oogcontact is geweest tussen de dader en het slachtoffer. Het maakt nogal wat uit of je iemand op een slagveld neerschiet of thuis in zijn pyjama. Juist dat koelbloedige en het feit dat het Nederlanders waren die hun eigen landgenoten neerschoten, maakt het zo moeilijk te bevatten.

Ik heb alleen met kinderen en kleinkinderen van slachtoffers gesproken. In die families spelen de moorden echt een belangrijke rol. Kleinkinderen hebben hun opa dan wel nooit gekend, maar de verhalen erover zijn meestal springlevend. Vaak worden de slachtoffers herdacht als echte verzetsmensen en verzetshelden.

'Zaak Ramaker, reconstructie moord op Ramaker. Diephuisstraat 3 hs.'

Deze foto maakt onderdeel uit van een groep foto's afkomstig van J. Kooy, onderzoeker na de oorlog bij de PRA (Politieke Recherche Afdeling) Groningen. De foto's (van SS'ers aan het Oostfront en van de Groningse NSB en NOC) zijn gebruikt bij diverse zaken, onder andere met betrekking tot Silbertanne moorden en verzet in Groningen. Bron: NIOD

Ouderkerk aan den IJssel. Silbertanne-moord. Het slachtoffer is burgemeester R. Vonk van Bodegraven.

De kogelgaten in het hoofd met het kruis er omheen, tonen duidelijk aan dat van korte afstand gevuurd is.

Foto: NIOD.

De *Silbertanne Aktion* was altijd erg onbekend, ook nabestaanden wisten vaak niet om hoeveel slachtoffers het ging. De moorden werden grondig voorbereid. De vraag waarom nou juist deze personen het slachtoffer werden, blijft onbeantwoord.”

Daderprofiel

“De mannen die betrokken waren bij de sluipmoorden hebben geen eenduidig profiel. Opleiding en komaf verschillen erg. Over het algemeen geldt dat de daders niet hoogopgeleid waren en dat hun familie ook pro-Duits was. Vaak kun je wel een moment aanwijzen waarop ze geïnteresseerd raken in de NSB of de SS. Wat de meeste leden van het *Sonderkommando* Feldmeijer gemeen hebben, is dat ze aan het oostfront gevochten hebben en na terugkeer voor het *Sonderkommando* gevraagd zijn. Veel van hen raakten gewond in de strijd en werden tijdens het herstel in Nederland opgeroepen voor het *Sonderkommando*. Het lijkt erop dat deze mannen nog wel wilden vechten, maar dat niet meer konden vanwege hun verwondingen. Door hun ervaringen aan het oostfront in de strijd tegen de Russen, waren ze afgestompt en daardoor geschikt om in Nederland sluipmoorden te plegen. Ze hadden aan het oostfront misschien wel ergere dingen gedaan. Drang naar avon-

tuur zal ook een rol gespeeld hebben, want de jongens die zich aanmeldden waren meestal een jaar of twintig. Natuurlijk waren de jaren dertig en veertig een periode van crisis en oorlog met alle onzekerheid die dat met zich meebracht. Dat zijn dan misschien verzachtende omstandigheden, maar er zijn nog altijd veel meer mensen die niet bij de SS of NSB zijn gegaan. Voor het uitvoeren van de moorden van de *Silbertanne Aktion* kan ik geen begrip hebben.

Soms lees je wel in verklaringen die de daders na de oorlog aflegden dat ze berouw hadden, maar vaak zijn die spijtbetuigingen vrij ongeloofwaardig. Emil Rühl bijvoorbeeld, verklaarde dat hij nooit de intentie had een bepaald persoon dood te schieten. Die verklaring gaat over een man die hij door het hoofd had geschoten, maar die dat overleefd had.

De laatste jaren is het taboe op onderzoek naar daders aan het verdwijnen. Het onderzoek naar iemands beweegredenen heeft niet als doel om begrip te kweken, maar om inzicht te krijgen in wat diegene ertoe brengt om misdaden te plegen. Wat maakt in de persoon en zijn omgeving dat iemand tot gruwelijke dingen in staat is? Omstandigheden kunnen een belangrijke rol spelen in keuzes die mensen soms moeten maken. Niet iedereen is daartegen opgewassen.”

KAMP WESTERBORK

Verhalenvertellers van de toekomst

KAMP WESTERBORK
is het verhaal van de moord
op 102.000 keer één mens:
een moeder, een vader,
een opa, een broer,
een zoon, een vriendin,
een buurman, een klasgenoot.

Het is ook het verhaal
van 5.000 overlevenden.

**Herinneringscentrum
Kamp Westerbork**
Oosthalen 8, 9414 TG Hooghalen
(0593) 59 26 00
info@kampwesterbork.nl
www.kampwesterbork.nl

**Landelijk Steunpunt
Gast sprekers WO II-Heden**
(0593) 59 26 00
www.steunpuntgast sprekers.nl

Studenten zijn de verhalenvertellers van de toekomst.

Zij zorgen dat het verhaal van 'de oorlog' blijvend verteld wordt.
Daarom richt het Herinneringscentrum Kamp Westerbork zich in
zijn activiteiten ook op de toekomstige docenten.

Wat zou ik doen? – de oorlog actueel

Wat zou ik doen? is een veelgestelde vraag als het over de oorlog gaat. De cd *Wat zou ik doen?* met elf nieuwe liedjes van bekende Nederlandse artiesten maakt het verzet van toen actueel en toegankelijk. De aansprekende liedteksten nodigen uit om doorverteld te worden, ook vanuit de school en de klas. De bijbehorende dvd *Portretten van verzet* toont interviews met oud-verzetsmensen over de keuzes die ze hebben gemaakt. Ook is er een clip 'Making off ...' opgenomen. *Wat zou ik doen?* wordt dit jaar gratis aan alle pabo's beschikbaar gesteld. De liedteksten zijn ook zeer geschikt voor gebruik in het voortgezet onderwijs.

Verzet dat niet verdwijnt

Aan het project *Wat zou ik doen?* is de Expogé-prijs verbonden. Deze zal in januari 2012 voor het eerst worden uitgereikt aan de pabo-student(e) die het gedachtegoed van het verzet voor het basisonderwijs op de meest inspirerende en originele wijze heeft doorgegeven.

AAN DE CD WERD MEEGEWERKT DOOR

Claudia de Breij > *Margriet Eshuijs*
> *Extince* > *Freek de Jonge* >
De Kast > *Liesbeth List*
> *Moke* > *Monkland Kinderkoor*
> *Maarten Peters*
> *Maarten van Roozendaal* en
Frédérique Spigt

WAT IN DE KLAS

Zóó staan de zaken!

DE TWEEDE WERELDOORLOG UIT DE KRANT

Voorbeeld van een krantenartikel. De meeste artikelen zijn af te beelden en op te slaan, zowel als facsimile als in de vorm van een door een optische lezer gegenereerde tekst.

Wat?

Een praktische opdracht over de Tweede Wereldoorlog. De leerlingen gaan op de historische krantenwebsite van de Koninklijke Bibliotheek op zoek naar de weerslag van gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog. Op de

site staat een groot aantal kranten en bladen die onder meer op trefwoord of op een combinatie van woorden doorzocht kunnen worden.

Voor wie?

4-havo en 5-vwo

Doel

De leerlingen oefenen met het construeren van een contemporair beeld van ingrijpende gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog aan de hand van artikelen in Nederlandse kranten en bladen uit die periode. Daarbij vergelijken ze de verschillende opvattingen van reguliere kranten, verzetsbladen en nationaalsocialistische lectuur.

Tijdvak

Tijd van wereldoorlogen

Lesduur

Minimaal zes lessen van ongeveer 45 minuten.

Instructie

De lessenserie sluit aan bij de behandeling van de Tweede Wereldoorlog. Globale kennis van de belangrijkste gebeurtenissen en processen uit de oorlog wordt bekend verondersteld. De eerste les is klassikaal. Daarin de instructie over het gebruik van de website kranten.kb.nl en de bespreking van de schriftelijke instructie. Verdeel de klas vervolgens in tweetallen en laat elk tweetal een onderwerp kiezen uit een gegeven lijst (zie www.vgnkleio.nl).

Benadruk tijdens de instructie dat het werk aan deze opdracht in drie delen uiteenvalt:

- 1 Verdere verdieping in het gekozen onderwerp aan de hand van historische handboeken of artikelen en sites. Ook verdieping in de verschillende nationaalsocialistische kranten, verzetsbladen en reguliere kranten en bladen tijdens de oorlog is noodzakelijk.
- 2 Het zoeken en verzamelen van artikelen over het onderwerp, waarbij diversiteit in kranten en bladen voorop staat. Het aantal hangt af van de hoeveelheid beschikbare tijd, maar in ieder geval tien.

3 Het verwerken van het gevonden materiaal in een werkstuk van ongeveer tweeduizend woorden. Het werkstuk bevat een inleiding op het onderwerp en vervolgens een contemporair beeld aan de hand van passages uit de door de leerlingen geselecteerde artikelen.

Wat levert het op?

Een werkstuk waarin de leerlingen zich op basis van contemporaine bronnen inleven in de beperkte en gekleurde informatievoorziening tijdens de Tweede Wereldoorlog. Als er meer lessen beschikbaar zijn, kunnen ze op basis van hun werkstuk ook nog een presentatie geven.

Waarom?

Aan de hand van kranten en bladen tijdens de Tweede Wereldoorlog krijgen de leerlingen toegang tot de beperkte horizon van het dagelijks leven tijdens de oorlog. Ook worden ze geconfronteerd met propaganda van de nazi's of de NSB en leren ze die te duiden. Bovendien oefenen de leerlingen zich in het zoeken in grote databases en leren ze – met vallen en opstaan – te werken met gerichte zoekopdrachten.

Uitbreiding

Deze opdracht kan uitgebreid worden met onderwerpen uit de vooroorlogse periode en de eerste maanden na de bevrijding. Mogelijke onderwerpen zijn dan het aan de macht komen van Hitler, de boekverbranding in mei 1933, de Kristallnacht, de bouw van Kamp Westerbork, 'moffenmeiden', het afrekenen met NSB'ers en de terugkeer van Joden.

Voor de vooroorlogse periode zijn er natuurlijk geen verzetsbladen, voor de maanden na de bevrijding geen nationaalsocialistische lectuur. Bij de vooroorlogse periode zou dan bijvoorbeeld onderscheid gemaakt kunnen worden tussen liberale, communistische en nationaal-

socialistische bladen. Voor na de oorlog kan een vergelijking gemaakt worden tussen de 'teruggekeerde' gewone kranten en oud-verzetskranten.

Carel de Goeij, LIO-stagiair bij de sectie geschiedenis aan de Van der Capellen Scholengemeenschap in Zwolle.

Op www.vgnkleio.nl vindt u de volledige instructie voor leerlingen, een lijst met mogelijke onderwerpen en een lijst met een aantal namen van verschillende soorten kranten en bladen uit de oorlogsperiode. Voor een succesvolle instructie verdient het aanbeveling zelf eerst vertrouwd te raken met de zoekmogelijkheden die de site biedt.

De openingspagina van Het Joodsche Weekblad, 12 juni 1942.

DE VINGER OP DE ZERE PLEK

Joggli Meihuizen over de advocatuur in de oorlog

De Schiedamse advocaat en schrijver Bordewijk schreef over de advocatuur tijdens de bezetting: 'Indien ooit de geschiedenis van onze confrérie zal worden te boek gesteld, dan zal de wedergave van deze periode met zwarte bladzijden doorschoten zijn.' Is *Smalle marges* van Joggli Meihuizen een bevestiging van zijn uitspraak?

Het lijkt misschien een excuus, de titel *Smalle marges*. Bij het talrijke aantal personen dat in *Smalle marges* de revue passeert, wordt een gevoel van ambivalentie opgewekt. En dit ambivalente gevoel roept vragen op. De ruimte die men had om 'goed te doen' leek klein, maar had men er niet meer uit kunnen halen? In hoeverre hebben beroepsplichten en opgelegde verhoudingen de grenzen van de marges bepaald, maar zouden ethische idealen deze verruimd kunnen hebben? Deze vragen kunnen moeilijk gesteld worden zonder een regelrecht oordeel uit te spreken; wat misschien over een persoon makkelijker en reëler is dan voor een gehele

bestond er onduidelijkheid over het begrip 'Jood'. En veel Joden die kennis hadden genomen van de eerste bezettingsmaatregelen wilden dan ook van de speelruimte gebruik maken om wettelijk vast te laten leggen dat zij arisch waren. Daartoe moest een onderbouwd verzoek tot 'ontjoodsing' worden gericht aan de *Hauptabteilung Innere Verwaltung* van het *Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz*. De afdeling werd geleid door de schimmige Duitser Hans Georg Calmeyer. Nadat hij in zijn vaderland geschorst werd vanwege zijn vermeende anti-nazistische sympathieën, trad hij toe tot de nationaalsocialistische Rechtswehrebund, waarvan elk

wist, dat zijn afwijzende beslissing een doodvonnis beduidde. Zijn plicht als mens collideerde met zijn plicht als ambtenaar. Hij bevond zich in een situatie waarin hij faalde als mens wanneer hij zijn plicht deed als ambtenaar, en faalde als ambtenaar wanneer hij naar zijn mensenplicht handelde. Hij eiste dat men hem vakkundig bedroog, zó dat zijn ambtelijk geweten verantwoord was. Tegelijkertijd wilde hij eigenlijk niet bedrogen worden. Hij wilde zelf geloven in de juistheid van zijn beslissingen. Maar diepinnerlijk wist hij dat achtennegentig van de honderd mensen die hij redde, precies evenveel joods bloed hadden als de duizenden die hij naar de gaskamers liet gaan.'

'Calmeyer moet beulswerk verrichten om levens te redden'

(beroeps)groep. Meihuizen legt de vinger wel op de zere plekken, maar is hij duidelijk over de kleur van de bladzijden? Twee schrijvende voorbeelden uit een verzameling persoonlijke geschiedenissen geven inzicht in het antwoord.

Arisering en hulp aan Joden

Op 22 oktober 1940 verscheen Verordening 189 van Seyss-Inquart. Hierin stond beschreven wie als Jood beschouwd moest worden. Tot die tijd

praktiserend advocaat lid moest zijn. Als ambtenaar ingezet in Nederland, moest Calmeyer beslissen over de ariseringszaken. Benno Stokvis, een advocaat die met Calmeyer te maken kreeg, schreef over Calmeyer en zijn taak:

'Hij wilde in principe helpen, en hij beseftte dat zijn mensenplicht gebod te helpen. Maar de mogelijkheid hiertoe was begrensd. Hij werd gekweld door het besef, dat wat men van hem verlangde in feite beulswerk was. Want hij

De bovenstaande situatie is schrijnend voor alle partijen. Calmeyer moet beulswerk verrichten om levens te redden. Hij moest immers geloofwaardig blijven. Dan zijn er nog de advocaten die garant moeten staan voor recht maar bewijzen vervalsen om ethisch juist te handelen. Dat de situatie niet zonder gevolgen was voor Calmeyers gemoedstoestand blijkt uit het vervolg van Stokvis' omschrijving:

'Tot het uiterste geladen met spanningen, naar rationele

normen geen uitweg ziende, begon hij te luisteren naar 'Innere Stimmen'. Ten slotte wees hij toe en af in den blinde, op 'Zeichen' en een vaag 'Fingerspitzengefühl.'

Deze irrationele toe- en afwijzing bracht een advocate ertoe om een klachtenbrief te schrijven aan Generalkommissar Wimmer, Calmeyers meerdere. In de brief hekelde ze Calmeyers willekeur. Het verzoek tot arisering van haar cliënt was afgewezen, terwijl enkele andere, identieke gevallen wel waren toegewezen. Om haar zaak te bewijzen noemde ze de ontjoodste Nederlanders met naam en toenaam, waarmee ze niet alleen hen, maar ook de advocaten en Calmeyer in gevaar had gebracht. Gelukkig voor alle betrokkenen had de Generalkommissar slechts het begin van de brief gelezen en deze doorverwezen naar Calmeyer.

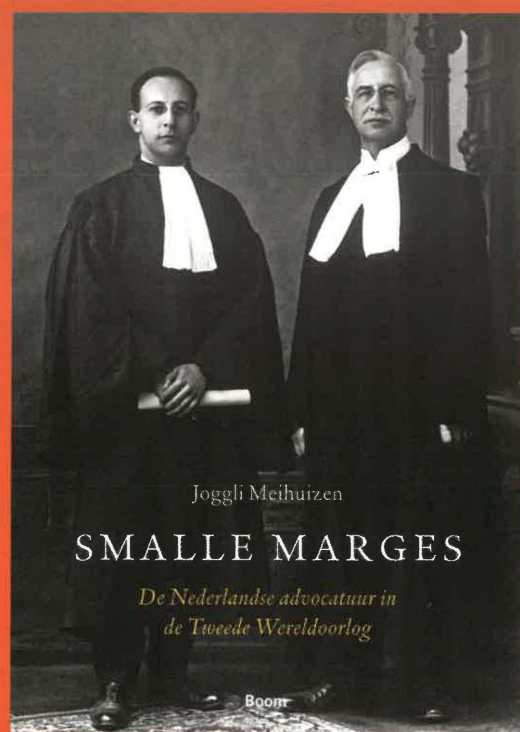
Treffend voorbeeld

Aan de bovenstaande situatie valt op dat alle betrokkenen zich in een kwetsbare situatie manoeuvreren als ze proberen om binnen de ruimte die ze hebben mensenlevens te redden. Dat kan in veel gevallen van de confrères of van overkoepelende organisaties in de advocatuur niet gezegd worden. Niet alleen collaboreerden mensen met de bezetter. Bezettingsmaatregelen werden ook gefaciliteerd. De tragische zaak Van Zanten is daarvan een treffend voorbeeld. Na de bezetting nam het aantal anti-Joodse maatregelen al snel toe, waardoor, naast de bekende ariërverklaring door Joden een 'Joodverklaring' moest worden ondertekend. Dit bereidde de

weg naar de uitvoering van het beroepsverbod, met alle gevolgen van dien (de Nederlandse Advocaten Vereniging heeft overigens tegen dit verbod geen standpunt ingenomen, volgens eigen zeggen om het leed van de vereniging en de Joodse confrères niet te verergeren). Een dag voor het beroepsverbod van kracht werd, werd een lijst verspreid met de namen van alle Joodse advocaten en procureurs. Deze lijst kwam binnen de balie alleen bij de deken terecht. Vier dagen na verspreiding van de lijst schreef de deken van de balie in Middelburg de volgende brief:

'Ik miste op de lijst onder Middelburg den advocaat-procureur H.L. van Zanten te Vlissingen. Ik meende dat deze Jood is, althans zeker wat het ras aangaat. Of hij onder de bepaling valt, kan ik niet met zekerheid zeggen, voor wat de geloofsgemeenschap betreft, hetgeen natuurlijk niet over het Jood zijn als zoodanig beslissen kan. Ik heb gemeend U dit, om mijn verantwoordelijkheid te dekken, te moeten meedelen.'

Na ontvangst van deze brief werd een onderzoek ingesteld of Herman van Zanten daadwerkelijk als Jood aangemerkt zou kunnen worden. Tot mei 1942 heeft hij tevergeefs een gevecht gevoerd om te bewijzen dat hij niet Joods was. Nadat het doek was gevallen sloeg hij op de vlucht, maar 'op 40 meter van de demarcatielijn bij Cannes, die bezet en onbezet Frankrijk van elkaar scheidde, werd hij door een Duitse speurhond gepakt. Hij belandde in Auschwitz, waar hij op 28 augustus 1942 omkwam.'

Joggli Meihuizen *Smalle marges, De Nederlandse advocatuur in de Tweede Wereldoorlog* (Boom; Amsterdam 2010) 476 blz. € 29,90

Persoonlijke geschiedenissen

Smalle marges is een geschiedenis met een bonte verzameling karakters. Slachtoffers, omstanders en collaborateurs, ze krijgen allemaal een gezicht. Het genuanceerde oordeel over de beroepsgroep vloeit dan ook voort uit dat wat de kracht van Meihuizens relaas vormt: de persoonlijke benadering. Elk punt dat Meihuizens in zijn boek aansnijdt wordt begonnen en geïllustreerd met verscheidene concrete, vaak schrijnende gevallen. Frank van Vree waarschuwt in zijn artikel in deze *Kleio* dat emotionele geschiedenissen de lezer niet het overzicht op een complexe historische situatie moeten ontnemen. Meihuizen laat zien dat hij het overzicht wel kan behouden. Hij legt in een werk over 'oorzaak, schuld en verantwoordelijkheid' de vinger wel op de zere plekken, maar wijst niet naar deze of gene. Bordewijks bewering over zwarte bladzijden lijkt dus te kloppen.

Nooit meer een saaie les?

DE OPBRENGSTEN EN BEPERKINGEN VAN HET DIGITALE SCHOOLBORD

Als geen ander medium wordt het opgehemeld en verketterd: het digitale schoolbord. Het bord zou lessen aantrekkelijker maken, 'saaie powerpoints' tot leven wekken en interactie bevorderen. Maar waar ligt het aan wanneer presentaties of lessen als saai of ondoeltreffend worden ervaren? Niet aan het ontbreken van technologische hoogstandjes. Inhoud en een duidelijk plan kunnen dit veranderen.¹ Levert het digitale schoolbord ons met deze insteek extra's op?

► Terry Haydn, 'History Teaching and ICT', in Ian Davies (red.), *Debates in History Teaching* (Oxon, 2011) 236-248.

Aan de hand van een 'klassieke oefening' kan de niets-alles tegenstrijdigheid het beste gezicht worden gegeven. Deze oefening gaat over Jodenvervolging in Nederland en begint met de analyse van een afbeelding ter grootte van het scherm (zie afbeelding 1). Op de afbeelding staat een Joodse agent die meehelpt met het transporteren van Joden. De afbeelding wordt verkleind en erachter blijken een tijdlijn met vier

beschrijvingen van historische situaties op het bord te staan. De docent vraagt de klas om de verkleinde afbeelding bij de juiste beschrijving te plaatsen. Bij elk van de beschrijvingen op de lijn wordt een afbeelding geanalyseerd en geplaatst (zie afbeelding 2). Als alle afbeeldingen aan de juiste beschrijvingen gekoppeld zijn, verwijdt de docent de beschrijvingen, die naar het midden worden geschoven. Links wordt

►
Afbeelding 1.
Joodse politie in
Westerbork.

Joden kunnen niet langer als ambtenaar in dienst van de overheid blijven. Ambtenaren moeten zgn 'Ariër-verklaring' tekenen.

Joden worden niet alleen fysiek buitengesloten, ze worden op verscheiden manieren gestigmatiseerd.

Afbeelding 2. Lijn met gebeurtenissen waardoor Joden afgezonderd worden.

1941. Geleidelijk worden maatregelen genomen om Joden buiten de Nederlandse samenleving te sluiten.

Joden worden naar concentratiekampen gedeporteerd. Joodse politie houdt er de orde.

het woord 'collaboratie' geschreven. Rechts het woord 'dwang'. Per afbeelding wordt de leerlingen gevraagd om te beargumenteren of er sprake is van gedwongen medewerking of van collaboratie. Als de leerlingen het over de antwoorden eens zijn (een afbeelding kan ook links én rechts worden geplaatst), trekt de docent een lijn verticaal op de horizontale lijn. Boven staat 'groot', onder 'klein' (zie afbeelding 3). De docent vraagt de leerlingen: 'Wat zouden de gevolgen zijn geweest voor de man op de foto als hij een andere keuze had gemaakt? Welke afwegingen heeft hij moeten maken? Zou jij hetzelfde hebben gedaan?'

Chronologisch overzicht

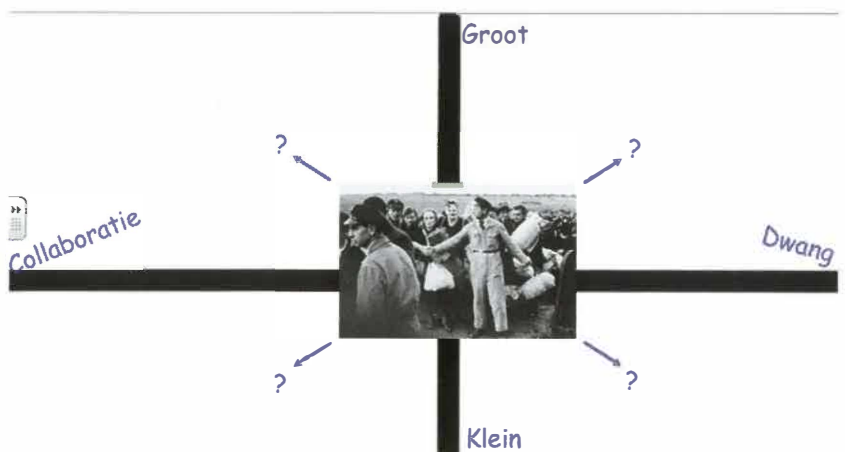
De werkvorm illustreert bij uitstek de kracht én de achilleshiel van het bord. Er wordt een beroep gedaan op een breed scala aan historische kennis en vaardigheden. De afbeelding van de Joodse agent wordt groot en haarscherp weergegeven en kan met goede richtvragen stapsgewijs en gezamenlijk worden geanalyseerd. Vervolgens wordt de afbeelding verkleind en aan een juiste historische omschrijving gekoppeld. Als 'bijproduct' ontstaat langzaam een chronologisch overzicht. De opdracht wordt in enkele seconden opgebroken en een nieuwe laag wordt aangeboord: het koppelen van de afbeeldingen of de historische situaties aan abstracte begrippen. De afbeeldingen worden geclassificeerd: collaboreert men of niet? Het is belangrijk dat de docent goed naar de argumentatie vraagt, omdat dit een discussie op gang brengt. Niet alle afbeeldingen zijn vanzelfsprekend te categoriseren. Werkt de Joodse man vrijwillig mee? Hoe vrijwillig is vrijwillig

hier? Met deze vragen wordt tot slot de derde laag van de opdracht aangesneden. Door een verticale balk aan te brengen ontstaat een kwadrant. Hiermee wordt de historische significantie van een keuze voor de persoon in kwestie verkend: waren de gevolgen groot of klein? Wat zou er met de man zijn gebeurd als hij een andere keuze had gemaakt? Ook inleving en het geven van een weloverwogen (waarde)oordeel over de keuzes van historische actoren komen in het licht van de voorgaande stappen binnen handbereik te liggen: Wat zou een leerling zelf hebben gedaan als hij in een dergelijke situatie zou verkeren?

Niets nieuws

Waarom is dit sterk? Niets aan de oefening is nieuw. Alle werkvormen zijn bekend. De oefening kan net zo makkelijk op andere manieren worden uitgevoerd.

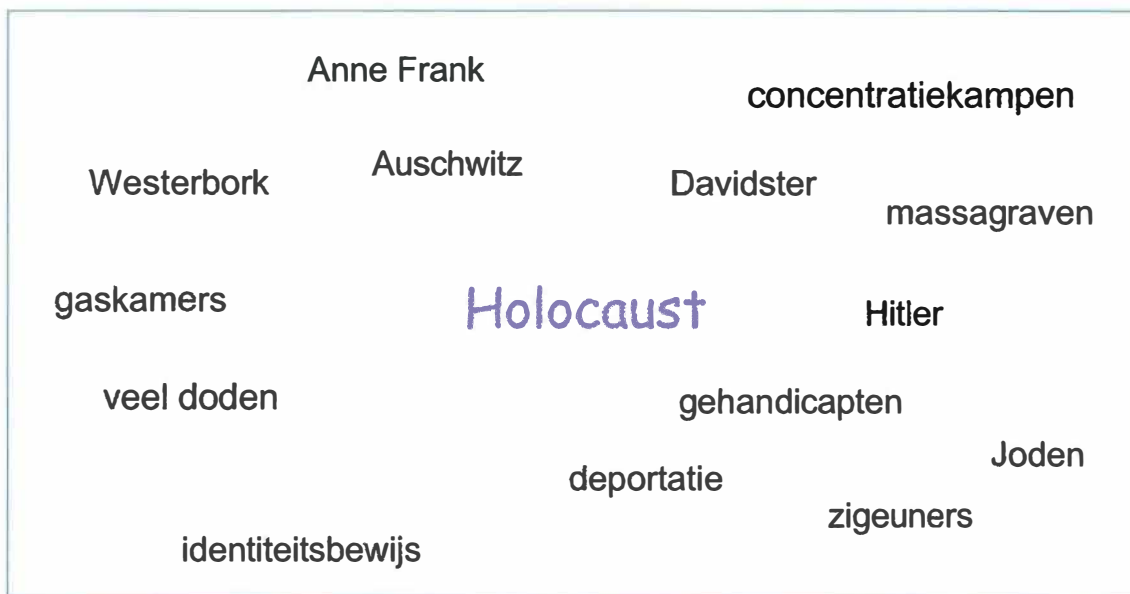
Afbeelding 3. Wat zijn de gevolgen als de man niet meewerkt?

► Afbeelding 4
 Waar denk je aan
 bij het woord
 Holocaust?

► Jan Wolter Smit, 'De link tussen verleden en heden. Het digitale schoolbord', in: *Kleio* nr. 1 maart 2011, 10-13.

► *Meerwaarde van het digitale schoolbord* uit de Kennisnet onderzoeksreeks is te vinden als download bij het artikel van Jan Wolter Smit en op de site van Kennisnet.

Leerlingen kunnen dezelfde oefening op hun tafels uitvoeren door met kaartjes te schuiven. Een docent kan de stappen van de oefening ook zoveel mogelijk in een PowerPoint-presentatie aanbrengen. Het nadeel bij het schuiven van kaartjes is dat de sturing van de docent, wanneer gewenst, minder mogelijk is. Het voordeel is dat de leerling meer controle over de oefening zou kunnen uitoefenen. Het uitvoeren van de les met powerpoint lijkt meer nadelen op te leveren, omdat de werkvorm alle bewerkelijkheid mist en het stramen van het ontwerp van de docent moet worden aangehouden. De leerlingen zien de resultaten of gevolgen van hun denkprocessen en de interactie niet direct voor zich opgebouwd worden.

'Goede oefeningen worden niet door de flitsende applicaties van het internet gemaakt'

De optelsom van deze kenmerken komt uit op de beperking van het bord. De sturing van de docent is veelal belangrijk om de middelen die het bord biedt te benutten. Er hangt immers maar één bord in de klas, niet alle leerlingen kunnen ervoor aan de slag. Het schoolbord is en blijft dus een presentatiemiddel in de breedste zin van het woord en is met name geschikt voor *klassikale* situaties.

Touching History

Als er een meerwaarde zit aan het bord, dan is dat niet omdat het een revolutionaire, nieuwe manier van lesgeven inspireert, maar omdat het mogelijk wordt al het goede van bestaande middelen met gemak te combineren. Jan Wolter Smit heeft het bij het rechte eind

als hij in zijn artikel in *Kleio*-1 schrijft dat alles van het krijtbord, internet en digitale presentatiemiddelen kan worden geïntegreerd en uitgevoerd op dit bord². Er blijft helaas een fundamenteel punt ongenoemd: de 'didactiek van de aanraakmogelijkheid'. Afgezien van het schrijven en tekenen, kunnen alle voorbeelden van Google Maps, digitale tijdslijnen en mooie filmpjes ook via de laptop en beamer worden afgespeeld zonder dat er veel van de bewerkelijkheid van de werkvorm verloren gaat. De brochure *Meerwaarde van het digitale schoolbord*³ gaat hier wel op in. En dit is juist de functie die het mogelijk maakt om de meerwaarde aan te brengen in de vorm van het duidelijk visualiseren en bewerken van de input van de leerlingen, het zicht-

baar maken van het proces en het stimuleren van het debat. Goede oefeningen worden niet door de flitsende applicaties van het internet gemaakt. Hoewel ze de presentaties aantrekkelijker kunnen maken, en er zeer waardevolle lesmiddelen op het internet staan, hebben ze ook de neiging de denkfunctie van de docent uit te zetten. De sleutel tot meerwaarde is een *weldoordachte werkvorm* uit de koker van de docent. Een goed voorbeeld hiervan zijn de mogelijkheden die een woordweb op het digibord biedt.

Voor de werkvorm zijn alleen de ideeën, de schrijffunctie en de aanraakfunctie nodig. Als een docent aan het begin van een paragraaf over de Jodenvervolgving de voorkennis wil peilen, oproepen en ordenen, dan is het opstellen van een woordweb voor de hand

Nederland

Anne Frank
Westerbork
Joden
deportatie

Davidster
veel doden
gehandicapten
identiteitsbewijs
zigeuners
concentratiekampen

Buitenland

gaskamers
Hitler
massagraven
Joden
Auschwitz

Afbeelding 5.
Welke van de
gebeurtenissen /
verschijnselen zag
je in Nederland? En
welke niet?

liggend (zie afbeelding 4). Helaas wordt in veel gevallen niets meer gedaan met de input. Het digitale bord kan een extra dimensie toevoegen waar meteen zichtbaar wordt dat de input van de leerlingen wordt gebruikt, het leerproces stap voor stap zichtbaar wordt en het debat wordt gestimuleerd. De docent vraagt of de leerlingen in één van de volgende categorieën, links of rechts, kunnen plaatsen (zie afbeelding 5). Tijdens de classificatie is veel discussie mogelijk, want waar horen 'razzia' en 'deportatie' bij? De docent kan letterlijk (zo vaak hij wenst) met een handomdraai de categorieën veranderen en de leerlingen bevragen in een andere situatie, met *dezelfde* input die zij zelf aan het begin van de oefening hebben geleverd (zie afbeelding 6).

Historisch gezwam

De docent maakt in het bovenstaande een goede afweging tussen de inhoud die wordt behandeld, de doelen die moeten worden bereikt in de betreffende klas en de middelen die tot zijn beschikking staan⁴. Nu is in de bovenstaande middelen alleen nog maar gewag gemaakt van de aanraakfunctie en het gebruik van afbeeldingen, maar de software van de borden (en internet) leveren nog een nieuwe dimensie. Om het potentieel van het digibord in de klas te kunnen duiden, is een iets andere didactische driehoek van toepassing dan de eerder in de voetnoot genoemde, één die de onderzoekers Mishra en Koehler het zogenaamde T-PACK-model hebben genoemd (zie afbeelding 7). De werking van dit model is het beste met een voorbeeld uit te leggen.

Deze variabelen staan nauw met elkaar in verbinding en vormen de basis van het vormgeven van de les. Verandert bijvoorbeeld een doel, of de inhoud binnen deze simpele didactische driehoek, dan heeft dat implicaties voor de andere variabelen. Deze zogenaamde implicatiesamenhang wordt nu op de proef gesteld door de introductie van een nieuw middel: het digitale schoolbord. Zie o.a.: Werner Jank en Hilbert Meyer, *Didaktische Modelle* (Berlijn 2008) 55-60.

Vervolging

identiteitsbewijs
Davidster
Joden

Razzia
Westerbork
Hitler
gehandicapten
deportatie
Anne Frank
zigeuners

Vernietiging

gaskamers
veel doden
concentratiekampen
Auschwitz
massagraven
Joden

Afbeelding 6. Horen
de gebeurtenissen /
verschijnselen onder
het kopje 'vervolging'
of 'vernietiging'?

Carla van Boxtel is bijzonder hoogleraar historische cultuur en educatie aan de EUR en onderzoeker aan de lerarenopleiding van de UvA. Ze was jarenlang eindredacteur van de geschiedenismethode MeMo voor de onderbouw.

Welk nut heeft geschiedenis?

Geschiedenis verbreedt je horizon, zoals reizen dat doet. Je maakt kennis met diverse culturen en je wordt je meer bewust van processen van verandering en continuïteit.

Wat is volgens jou het belangrijkste in het geschiedenisonderwijs?

Dat leerlingen niet alleen historische kennis verwerven, maar ook leren denken met die kennis.

Kun je je nog veel herinneren van de geschiedenislessen op school?

Jazeker, soms als de dag van gisteren. Ik heb op de middelbare school zes jaar les gehad van Piet Slits. Hij liet zien dat geschiedenis het antwoord is op de vragen die we stellen. Hij stelde vragen die ertoe deden en leerde je om zelf dat soort vragen te stellen.

Als je morgen een historisch onderzoek zou mogen beginnen, wat zou dan het onderwerp zijn?

Een vergelijkend onderzoek naar de impact van de uitvinding van het schrift op verschillende plaatsen en momenten.

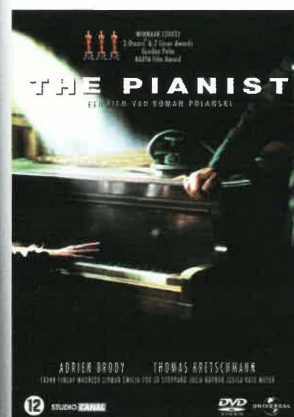

Aansprekende historische periode

De middeleeuwen. In de zomervakantie gaat er standaard een dikke historische roman over de middeleeuwen mee. Kathedra-

len, kastelen, reizen van kooplieden en monniken. Het is misschien de kinderlijke interesse in het verleden die denk ik altijd bij me is gebleven.

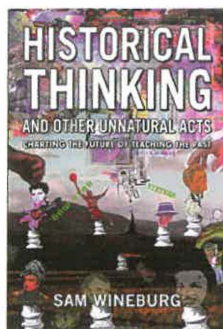
Foto: OliBac

Indrukwekkendste historische film

De film 'The pianist' van Roman Polanski. Het maakt meer duidelijk dan een boekenplank vol geschiedenisboeken.

Bron: Universal Pictures Benelux

Historische studie die veel indruk maakte

Er zijn inmiddels veel uitstekende boeken geschreven over wat het betekent om geschiedenis te leren

en onderwijzen. Het boek van Sam Wineburg, *Historical Thinking and other unnatural acts* (2001) is echter wel een klassieker op dit terrein waar ik zelf ook graag naar verwijs. Het laat zien waarom historisch denken zo lastig is.

Historische sensatie

Ik bezocht vorig jaar het Tiananmen-plein in Beijing. Met de beroemde foto van de 'tankman' op het netvlies verplaatste ik me naar de protesten op het plein die eindigden in een bloedbad. Je voelt dan hoe klein én groots die man was.

Foto: Corbis

Met welke historische persoon zou je jezelf kunnen/willen/durven vergelijken?

Het mooie van geschiedenis is, dat je jezelf met ontelbare 'gewone' mannen en vrouwen kunt vergelijken. Wat is anders of hetzelfde in hun manier van leven, ervaringen en gedachten?

Denk je dat de historische canon nut heeft voor het geschiedsonderwijs?

De canon heeft nut als het leraren aanspoort om samen met hun leerlingen na te denken over historische significantie. Wat is waarom, wanneer en voor wie een belangrijke historische gebeurtenis, persoon of ontwikkeling?

Wat is voor jou een belangrijke *lieux de mémoire*?
Plaatsen die herinneren aan oude beschavingen. Die helpen het heden relateren.

Wat is je meest dierbare bezit dat ook historische waarde heeft?

Ik heb buiten mijn gezin en herinneringen weinig dierbare bezittingen en zeker geen met enige historische waarde.

Aansprekend persoon uit de historie

Leonardo da Vinci: een fascinerend figuur in een dynamisch tijdperk en omgeven met allerlei mysteries.

Hoe vind je dat geschiedsonderwijs aan een middelbare school moet worden gedoceerd?

Een geschiedenisleraar moet geschiedenis voor leerlingen voorstelbaar, begrijpelijk en betekenisvol maken. Dat vraagt om ambitie en om voldoende zicht op wat nodig is om het historisch inzicht en redeneren van leerlingen te bevorderen.

Koninkrijk in wereldoorlog

LESPAKKET OVER OORLOG, DEKOLONISATIE EN OORLOGSERFGOED

▷ Captain, Esther & Guno Jones, *Oorlogserfgoed overzee. De erfenis van de Tweede Wereldoorlog in Aruba, Curaçao, Indonesië en Suriname*, Bert Bakker, Amsterdam 2010, p. 33. Zie over het universitaire onderzoeksprogramma de recensie in deze Kleio.

▷ Ibidem p. 60.

▷ Waerden, Ellen van e.a., *Erfgoed van de Oorlog. De oogst van het programma*, ministerie van VWS, Den Haag 2010.

Koningin Wilhelmina met rechts van haar kolonel Jan Meyer (plaats en datum onbekend, vermoedelijk omstreeks 1945, collectie John Meyer).

De Tweede Wereldoorlog was een oorlog op vijf continenten. Met het lespakket 'Koninkrijk in wereldoorlog' leren leerlingen over de Tweede Wereldoorlog in Indonesië, Suriname en de Antillen en de rol van onze regering in Londen. Centrale thema's zijn de behandeling van 'staatsgevaarlijken', de gevolgen van de oorlog voor het nationalisme in deze rijkssdelen en het oorlogserfgoed in deze landen. Het lespakket kan flexibel worden ingezet in de bovenbouw van vwo, havo en vmbo.

Het is een foto die je op verschillende manieren kunt bekijken. Koningin Wilhelmina wandelt omstreeks 1945 met een aantal hoge militairen, met rechts van haar kolonel Jan Meyer. In 1948 verleende ze aan deze KNIL-officier de Militaire Willemsorde voor zijn 'uitstekende daden van moed, beleid en trouw' tijdens de 'politio-nale actie' in 1947, die in Indonesië bekend staat als 'agresi militer Belanda'. In de jaren 1942-1943 was Meyer territoriaal commandant van Suriname geweest, waar hij op 6 november 1942 in Fort Zeelandia aan mariniers opdracht zou hebben gegeven om twee gevangenen dood te schieten. De twee waren in mei 1940 in Nederlands-Indië met honderden andere 'staatsgevaarlijken' geïnterneerd: Karel Raedt van Oldenbarnevelt, omdat hij prominent lid was van de Indische NSB en

Loo van Poelje, omdat hij 'eigenzinnig, rebels en politiek instabiel' was.

Toen de Japanners begin 1942 naderden werden de twee met 144 anderen naar Suriname verscheept, waar ze terecht kwamen in een kamp in de binnenlanden. Na een mislukte vluchtpoging werden Raedt van Oldenbarnevelt en Van Poelje overgebracht naar Fort Zeelandia. Meyer liet de kranten weten dat ze 'bij een ontvluchttingspoging waren neergeschoten', maar later onderzoek wees op moord.² Meyer, overleden in 1972, is nooit vervolgd. In 1996 ontvingen nabestaanden een brief van hun advocaat naar aanleiding van een onderhoud met minister van Defensie Voorhoeve, waarin deze namens de regering erkende dat er schandalige dingen waren gebeurd die 'het zelfbeeld van de Nederlander beschadigen'.

Dit geschiedenisverhaal laat in een notendop zien waar het lespakket 'Koninkrijk in wereldoorlog' over gaat: gebeurtenissen en ontwikkelingen tijdens de Tweede Wereldoorlog in de diverse delen van het Nederlandse koninkrijk, waarover in verschillende tijden en op verschillende plaatsen verschillend geoordeeld is, wordt en zal worden.

Erfgoed van de oorlog

In 2010 sloot het ministerie van VWS het driejarige programma 'Erfgoed van de oorlog' af met een conferentie en met de uitgave van een gelijknamig boek met de ondertitel 'De oogst van het programma'.³ Het boek bevat een beschrijving in woord en beeld van 221 uitgevoerde projecten. Het programma was voortgekomen uit een visie van de overheid op het belang van de Tweede

Prins Willem-Alexander kreeg op 16 juli 2010 in het Koninklijk Instituut voor de Tropen in Amsterdam de catalogus 'Erfgoed van de oorlog. De oogst van het programma' uit handen van demissionair minister Ab Klink (VWS). Dankzij dit programma is materiaal uit de Tweede Wereldoorlog, variërend van dagboeken tot films, gedigitaliseerd en op internet gezet. Foto: ANP.

Wereldoorlog voor het heden en de toekomst. Doel was het behoud van waardevol materiaal uit en over de Tweede Wereldoorlog, het vergroten van de toegankelijkheid ervan en het stimuleren van toepassingen van erfgoedmateriaal voor een breed publiek. Met een budget van ruim 23 miljoen euro zijn grote aantallen films, foto's, tijdschriften, kranten en ge-

beeld van koningin Wilhelmina dat sinds 1923 stond voor het gouvernementsgebouw in Paramaribo, maar dat in 1975 werd verplaatst naar Fort Zeelandia, een in vele opzichten veelbetekenende verplaatsing. Terwijl Van Rouveroy haar film maakte schreven Esther Captain en Guno Jones het boek *Oorlogserfgoed overzee* over de erfenis van de Tweede Wereldoorlog in Aruba,

'Meyer liet de kranten weten dat ze 'bij een ontvluchtingpoging waren neergeschoten', maar later onderzoek wees op moord'

bruiksvoorwerpen geconserveerd, overlevenden van de oorlog geïnterviewd, dagboeken toegankelijk gemaakt en archieven gedigitaliseerd. Het programma richtte zich speciaal op de vele 'witte vlekken' in de oorlogsge-schiedenis, waarbij gedacht kan worden aan bepaalde ontwikkelingen in de overzeese rijkdelen. Een belang-rijk criterium was ook contextualisering. Informatie en objecten moesten op een samenhangende en betekenis-volle wijze aan het publiek worden getoond, zodat dat zich goed kon inleven.

Film en boek

Een van de projecten van 'Erfgoed van de oorlog' was de film *Koninkrijk in wereldoorlog* van Dorna van Rouveroy van Nieuwaal, waarin ze het verhaal vertelt van de interneringen van 'staatsgevaarlijken' in de Oost en de West, tegen de achtergrond van de veranderende verhoudingen tussen de rijkdelen: de abrupte dekoloni-satie van Indonesië en de geleidelijke in Suriname en de voormalige Nederlandse Antillen, waarvan de Tweede Wereldoorlog zo'n belangrijke oorzaak was. De film gaat ook over erfgoed, zoals de manier waarop Indonesiërs tegenwoordig de roodwitblauwe en de roodwitte vlag gebruiken bij optochten op 17 augustus en het stand-

Curaçao, Indonesië en Suriname. Boek en film sluiten goed bij elkaar aan. Het boek biedt veel achtergrond-informatie bij de film over de oorlog, maar vooral ook over de manieren waarop met het oorlogserfgoed tot op heden is omgegaan in de diverse gebieden. Door de overzichtelijke opzet van het boek kan de leraar het selectief gebruiken om zijn eigen kennis te vergroten en om daarmee leerlingen bepaalde zaken

Gouvernements-paleis Paramaribo, Suriname, omstreeks 1945 (collectie Stichting Film-project).

Wachtpost op Playa Pariba, Bonaire, omstreeks 1942 (collectie Stichting Filmproject).

uit te leggen, bijvoorbeeld de dodenherdenking op 4 mei – een betekenisvolle datum uit de oorlogsgeschiedenis van het voormalige moederland – die in

'Nederlandse jongeren van Marokkaanse komaf voetballen met herdenkingskransen'

Suriname gaandeweg zijn betekenis verloor. Veelbetekenend is ook de hechte band tussen het koningshuis en de bevolking van Suriname en de voormalige Nederlandse Antillen. In 1942 was prins Bernard het eerste lid van de koninklijke familie dat een bezoek bracht aan Suriname, Curaçao en Aruba. In 1943 volgde prinses Juliana. Intussen had koningin Wilhelmina op 7 december 1942 – een jaar na de aanval op Pearl Harbor – haar befaamde radiorede gehouden over een nieuw rijksverband 'waarin Nederland, Indonesië, Suriname en Curaçao tezamen deel zullen hebben, terwijl zij ieder op zichzelf de eigen, inwendige aangelegenheden in zelfstandigheid en steunend op eigen kracht, doch met de wil elkander bij te staan, zullen behartigen'.⁴ Typerend voor de eigenzinnigheid van Wilhelmina was het gebruik van 'Indonesië' in plaats van 'Indië'.⁵ Met voorbeelden uit het boek, en met het boek zelf,

kan aan leerlingen ook worden uitgelegd hoe geschiedschrijving 'werkt'. Captain en Jones beschrijven hoe – naar aanleiding van een incident op 4 mei 2003 in Amsterdam West, waarbij Nederlandse jongeren van Marokkaanse komaf voetballen met herdenkingskransen – in Nederland het besef op gang kwam dat de oorlog vaak als een nationale oorlog in plaats van een 'wereldoorlog' werd voorgesteld. Dit leidde tot een aantal publicaties, waarbij de belangstelling groeide voor de diversiteit binnen het Nederlandse erfgoed, zoals de graven van Marokkaanse militairen in Capelle.⁶ Critici vonden deze aandacht 'politiek correct' en 'disproportioneel'. Een lezer van de Haagsche Courant reageerde in 2004 met: 'Mag het de volgende keer, op 4 mei, weer onze oorlog zijn?' Ook zo'n uiting kan beschouwd wor-

den als erfgoed, en kan didactisch verantwoord worden ingezet in het geschiedenisonderwijs.

Lesmateriaal

Het lespakket 'Koninkrijk in wereldoorlog' bevat een speciale onderwijsversie van de film van 2 x 25 minuten. Het lesmateriaal is in drie versies gemaakt om de film met het boek bruikbaar te maken in de bovenbouw van vwo (als examenthema), havo (als thema na ophefing van de tijdelijke afwijking) en vmbo (als verdieping bij de examenthema's Historisch overzicht vanaf 1900 en Nederland/Indonesië). In alle versies beginnen leerlingen met de film aan de hand van kijk- en verwerkingsopdrachten. In vmbo wordt de lessenserie van ongeveer vier lesuren afgesloten met de discussie over de vraag of er Nederlandse concentratiekampen waren tijdens de oorlog. In de lessenserie van vwo en havo (ongeveer twaalf lesuren) wordt naast deze discussie ook ingegaan op voorbeelden en de betekenis van erfgoed. Na de film gaan leerlingen hun oriëntatiekennis gebruiken om de film in zijn historische context te plaatsen. Zij doen met behulp van boeken en internet een klein onderzoek in duo's naar relevante kenmerkende aspecten vanaf de zeventiende eeuw tot heden. Hiervoor kunnen vijftien onderwerpen (drie gebieden in vijf tijdvakken) in de klas worden verdeeld. Leerlingen presenteren hun bevindingen aan klasgenoten met afbeeldingen van erfgoed, verwerkt in een PowerPoint-presentatie. Ter afsluiting schrijven ze een klein werkstuk over ontwikkelingen op langere termijn in verschillende tijdvakken, conform eindterm 9.

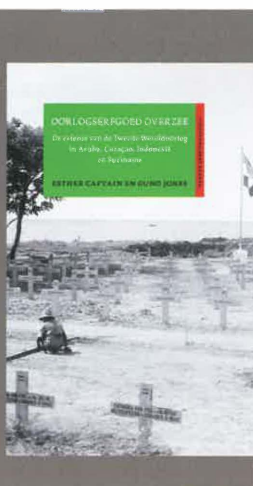
▷ Captain p. 101.

▷ Zie hierover: Loe de Jong, *Het koninkrijk*, deel 9. p. 1049 e.v., Den Haag 1979. Zie over het onzorgvuldig gebruik van deze begrippen in recente schoolboeken: Tom van der Geugten, 'De discutabele geboorte van Indonesië' in: *Kleio* 51 jg. nr 6 (september 2010).

▷ Zie Ad van den Oord, *Allochtonen van nu & de oorlog van toen*, Den Haag/Utrecht 2004 en Kees Ribbens e.a., *Nieuwe Nederlanders & de geschiedenis van de Tweede wereldoorlog*, Amersfoort 2008. Niet toevallig was er in 2004 de tentoonstelling 'Wereldoorlog in de West' in het Verzetsmuseum, Amsterdam. Zie het gelijknamige boek van Liesbeth van der Horst.

▷ Captain p. 20-22.

Het lespakket 'Koninkrijk in wereldoorlog' bestaat uit lesmateriaal voor bovenbouw vwo, havo en vmbo, de gelijknamige film en het boek **Oorlogserfgoed overzee** van Esther Captain en Guno Jones. Het pakket kost € 55,00 en kan besteld worden via info@stichtingfilmproject.nl

HANS ULRICH, *WIE WAS ANNE FRANK?* (UITGEVERIJ VERBUM, LAREN), 128 blz. € 14,95

Tot er opnieuw een nieuwe grote oorlog in Europa uitbreekt zal waarschijnlijk ieder jaar veel aandacht worden geschonken aan de herinnering van de Tweede Wereldoorlog. Vanuit het gezamenlijk herdenken van de politieke en militaire gebeurtenissen heeft een verschuiving plaatsgevonden naar het gedenken hoe het leven van de gewone man of vrouw in de oorlog was. En naast het inleven in de rol van de slachtoffers is er inmiddels ook interesse voor het leven van de daders en vijand. Tussen de talloze boeken en films die elk jaar uitkomen over de Tweede Wereldoorlog blijft het *Dagboek van Anne Frank* als een huis overeind staan. Meesters en juffen lezen er in groep 8 uit voor en veel leerlingen hebben het Achterhuis waarschijnlijk wel eens bezocht. Onlangs heeft de Anne Frank Stichting een mooie strip over het leven van Anne gemaakt, inclusief docentenhandleiding, lesteps en groepsopdrachten. Het materiaal is bedoeld voor het voortgezet onderwijs. Hans Ulrich en uitgeverij Verbum hebben het aangedurfd om ondanks het recent verschenen lesmateriaal een korte biografie over Anne Frank te schrijven en in de serie Holocaust Bibliotheek uit te geven. Ulrich is een beroemdheid binnen het geschiedenisonderwijs. Als voormalig hoofdredacteur van Reflector en auteur van diverse geschiedenismethodo-

den weet hij de juiste toon te treffen die leerlingen aanspreekt en motiveert. In heldere taal geeft hij een overzicht van Annes leven en de historische achtergrond waarbinnen dit speelde. De levensomstandigheden van de familie Frank in Frankfurt en de verhuizing via Aken naar Nederland krijgen bijvoorbeeld ruim aandacht. Ook de Rivierenbuurt in Amsterdam waar het gezin ging wonen en de financieel-economische omstandigheden van het gezin komen aan bod. De keuze om in het bedrijfspand van Otto Frank en zijn compagnon onder te duiken wordt zo volstrekt logisch. Af en toe grijpt Ulrich terug naar het heden om de lezer zich er extra bewust van te laten worden dat de omstandigheden in de oorlog vergelijkbaar zijn met onze tijd. Anne Frank schreef in haar dagboek dat tramlijn 13 en 17 langs het huis reden. Nog steeds neem je tram 13 en 17 vanaf het Centraal Station als je het Achterhuis wilt bezoeken. De levens en motieven van de verschillende onderduikers worden uitvoerig besproken. En mogelijke daders van het verraad komen systematisch aan bod. Daarnaast gaat Ulrich in op de persoon van Otto Frank en op de beschuldigingen dat het dagboek niet echt zou zijn of dat er mee geknoeid is. In het boek zit ook het verhaal van hoe het een andere onderduiker is vergaan, namelijk de vader van de schrijver. Al die

Hans Ulrich

tijd mocht de kleine Hans absoluut niet weten waar zijn vader was. Na de oorlog werd het gezin Ulrich weer verenigd in wrange tegenstelling tot de familie Frank. Juist dit soort verschillende perspectieven geven de biografie een grote meerwaarde.

Een ideaal boekje voor docenten die extra achtergrondmateriaal bij het 'dagboek' willen hebben. Ook zeer geschikt voor leerlingen die een werkstuk over Anne willen maken.

Joke Noordstrand

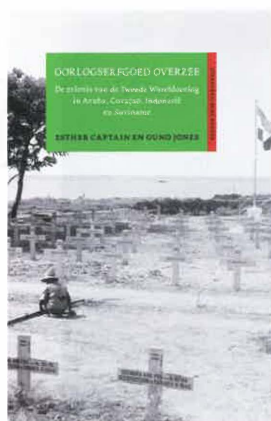
ESTHER CAPTAIN EN GUNO JONES, *OORLOGSERFgoed OVERZEE. DE ERFENIS VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG IN ARUBA, CURAÇAO, INDONESIË EN SURINAME* (BERT BAKKER : AMSTERDAM 2010) 432 blz., € 24,95

Oorlogserfgoed overzee is een van de producten van het onderzoeks-programma 'Oorlog, Erfgoed en Herinnering: een dynamisch perspectief', waarmee de Universiteit van Amsterdam een theoretische bijdrage levert aan het programma 'Erfgoed van de oorlog' van het ministerie van VWS. Het project wilde uiteenlopende aspecten van de historische cultuur met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog – van jeugdeducatie en museale presentaties tot de overlevering en vormgeving van de plaatsen van herinnering en de geschiedenis van herinneringsgemeenschappen in de voormalige koloniën – in onderling verband bestuderen. De leidende vraag was langs welke patronen de collectieve herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in Nederland – in uiteenlopende groepen en onder verschillende lagen van de bevolking – zich heeft ontwikkeld. Historica Esther Captain en antropoloog Guno Jones doen een stevig boekje open over de oorlog en de sporen ervan in gebieden die toentertijd behoorden tot het Koninkrijk der Nederlanden, ofwel 'de Oost' (Indonesië) en 'de West' (Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, Sint Eustatius, Sint Maarten en Suriname). Het boek begint met een boeiende inleiding over het begrip 'erfgoed', waarbij het niet alleen gaat om objecten, maar ook om immateriële zaken, zoals orale tradities en uitingen. Historici plaatsen geschiedenis en erfgoed nog wel eens tegenover elkaar. Terwijl de wetenschappelijke geschiedschrijving ernaar zou streven om het verleden in zijn eigen

termen te begrijpen zou het bij erfgoed gaan om het verbinden van het verleden met eigentijdse overtuigingen en bedoelingen. Dit is vergelijkbaar met het verschil tussen de doelstellingen van geschiedwetenschap en geschiedenisonderwijs. Een belangrijk aspect is de populariteit van erfgoed – denk aan historische romans en films – die zorgt voor een nieuwe, meer democratische visie op het verleden, waarmee in het geschiedenisonderwijs al geruime tijd in ruime mate rekening wordt gehouden. Erfgoed heeft ook een belangrijke interculturele dimensie. Het geschiedenisonderwijs moet zich laten leiden door de kenmerkende aspecten van tijdvakken en door de vensters van de canon van Nederland, waarvan een aantal betrekking heeft op ontwikkelingen buiten onze landsgrenzen. Voor kennis en begrip van de Nederlandse geschiedenis is het voor alle leerlingen van belang om kennis te nemen van cultureel erfgoed uit binnen- én buitenland. En dat geldt zeker voor de Tweede Wereldoorlog, die op vijf continenten werd gevoerd. *Oorlogserfgoed overzee* is een aanrader voor leraren die hun kennis willen vergroten over de invloed van de wereldoorlog op de verhoudingen binnen het Nederlandse koninkrijk en de diverse vormen waarin sindsdien door betrokkenen op die oorlog wordt teruggekeken. Suriname en Curaçao kregen bijvoorbeeld grote strategische waarde voor de geallieerden vanwege hun bauxiet en olie. Hierdoor groeiden het zelfbewustzijn en

het streven naar autonomie en onafhankelijkheid in deze rijkssdelen: 'baas in eigen huis'. Kort na 1945 schonk Nederland standbeelden aan Suriname en Curaçao als blijk van de dankbaarheid van het Nederlandse volk voor de materiële hulp die door overzeese rijksgenoten tijdens en na de oorlog was verstrekt. In Nederland ontbreekt echter zo'n monument, wat zeker heeft bijgedragen aan het collectief vergeten van deze hulp. Zo weten ook weinig Nederlanders dat rijksgenoten van overzee vanwege hun verzet in Nederland zijn omgekomen in nazi-Duitsland, zoals Anton de Kom (uit Suriname), Boy Ecury (uit Aruba), Georg Maduro (uit Curaçao) en Moen Soendaroe (uit Indonesië). In Indonesië zijn bijna geen officiële monumenten die verwijzen naar de ervaringen van Nederlanders tijdens de Japanse bezetting (1942-1945), terwijl veel gedenktekens herinneren aan de anti-Nederlandse onafhankelijkheidsoorlog (1945-1949). Maar deze kunnen in zekere zin ook beschouwd worden als Nederlands erfgoed. In Suriname gebeurde na 1975 iets vergelijkbaars. De oorlogsmonumenten, die tot dan toe mede als symbool van rijkseenheid hadden gefungeerd, verloren veel van hun betekenis. De Tweede Wereldoorlog werd ook daar genationaliseerd. Het boek van Captain en Jones eindigt treffend met de woorden: 'Erfgoed draait immers om gevoelens – en emoties zijn veranderlijk.'

Tom van der Geugten

NIEUWSBRIEF 'HISTORIE GESIGNALEERD'

De nieuwsbrief Historie Gesignaleerd is een gratis e-mailniewsbrief, die maandelijks verschijnt. In deze uitgebreide nieuwsbrief vindt u: samenvattingen van nieuws uit drie dagbladen, een weekblad en historische tijdschriften, overzichten van publicaties, films/dvd's en tentoonstellingen en een agenda. Alle interessante berichten op geschiedenisgebied zijn opgenomen.

Daarnaast besteedt de nieuwsbrief ruime aandacht aan didactiek van het geschiedenisonderwijs op de basisschool en de Pabo.

Geïnteresseerden kunnen een proefnummer aanvragen via vanderkooij@home.nl.

Cees van der Kooij
Redacteur Historie Gesignaleerd

NACHTWACHT IN GIGAPIXELS

Vanaf 1 februari werkt het Rijksmuseum samen met het Google Art Project. Zeventien van de belangrijkste musea ter wereld kozen uit hun collectie één kunstwerk dat Google in gigapixels fotografeerde voor de nieuwe website. Daarnaast werden ruim duizend objecten uit deze musea op hoge resolutie gefotografeerd en zijn 385 museumzalen te zien met de Street View-technologie. Naast het Rijksmuseum en het Van Gogh Museum doen aan dit project onder meer het Museum of Modern Art en het Metropolitan Museum in New York mee, de Hermitage in Sint-Petersburg, de Uffizi in Florence, de National Gallery en Tate Britain in Londen en het paleis van Versailles.

www.googleartproject.com

BeMUSED, LESPROGRAMMA'S VMBO

BeMused is een unieke verzameling lesprogramma's voor het vmbo. BeMused is ontwikkeld door Regionaal Archief Leiden, Museum Boerhaave, Hortus botanicus Leiden, Museum De Lakenhal, Naturalis, Rijksmuseum van Oudheden en Museum Volkenkunde in nauwe samenwerking met docenten en leerlingen uit het vmbo. Kijk op www.bemused.nl

DUITSE MILITAIRE BEGRAAFPLAATS

Rondleidingen en thematische schoolkampen

De Duitse militaire begraafplaats ligt bij het kleine dorpje Ysselsteyn (Noord-Limburg) in het natuurgebied 'de Peel'. Op deze 17 hectare grote begraafplaats liggen ongeveer 32.000 Duitse soldaten van de Tweede Wereldoorlog begraven. Daarmee is het één van de grootste begraafplaatsen van Europa. En toch hebben weinig mensen er ooit van gehoord. De Duitse gravenvereniging, Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge, werkt als enige gravendienst in de wereld aan schools en buitenschools jongerenwerk en heeft een aantal Jeugd OntmoetingsCentra (JOC) gebouwd, waarvan er ook één in Nederland ligt.

Educatief centrum

Het JOC Ysselsteyn is een educatief centrum en groepsaccommodatie waar speciale programma's aangeboden worden met de thema's geschiedenis, vredeseducatie, politiek, cultuur en samenwerking. Groepen komen hier niet alleen

voor een rondleiding over de begraafplaats, maar zijn een aantal dagen intensief met de thema's bezig. Zo kunnen de leerlingen zich verdiepen in levensverhalen van de Duitse soldaten die er begraven liggen, het thema kindsoldaten kan uitgewerkt worden, of ze bespreken de onderwerpen tolerantie en vooroordelen. Er is ook voldoende mogelijkheid voor ontspanning op het voetbalveld, volleybalveld of op het terras met een kampvuurplaats.

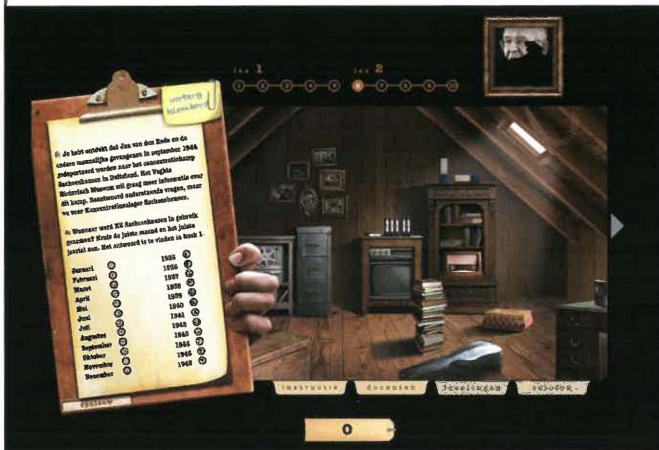
Rondleiding

Een rondleiding over de begraafplaats geeft uitleg over de geschiedenis, het ontstaan van de begraafplaats en zijn bijzonderheden. Er wordt bijvoorbeeld verteld over de (ex)-Nederlanders die er begraven liggen of over de mooie geschiedenis van de Ginkgoboom. De bezoekers zijn onder de indruk van de grote hoeveelheid kruisen, waardoor ze zich realiseren wat een oorlog aan kan richten.

www.joc-ysselesteyn.com
www.volksbund.de

WEBQUEST RETOURTJE SACHSENHAUSEN VOOR 3 HAVO/VWO

Begin september 1944. De geruchten over de op handen zijnde bevrijding gonzen door Kamp Vught. Maar terwijl de gevangenen zich verheugen op hun snelle vrijlating, treft de kampleiding koortsachtig maatregelen om het kamp in zijn geheel te ontruimen voor de geallieerden arriveren. Op 5 en 6 september 1944 worden alle gijzelaars uit het kamp vrijgelaten. Maar de politieke gevangenen worden in treinen geladen en beginnen aan wat het zwaarste deel van hun gevangenschap zal blijken te zijn. De vrouwen worden naar het concentratiekamp Ravensbrück getransporteerd, de mannen naar concentratiekamp Sachsenhausen. Pas in mei 1945 zullen ze uiteindelijk

lijk bevrijd worden, als ze dan nog in leven zijn. De documentaire 'Retourtje Sachsenhausen' is in 2008 gemaakt in opdracht van de gemeente Vught, die gehoor gaf aan de oproep van een overlevende van dit transport om de verhalen vast te leggen, nu het nog kon. In deze documentaire maakt oud-gevangene Jan van den Ende de reis van Vught naar Sachsenhausen opnieuw, maar ditmaal in een comfortabele personenwagen, vergezeld door de 16-jarige Vughtse scholiere Danni Rechtes. Hij vertelt haar zijn verhaal.

Bij de documentaire is een webquest gemaakt: www.retourtjesachsenhausen.nl. Aan de hand van de ontdekking van een geheimzinnige koffer op de zolder van het Vughts Historisch Museum gaan leerlingen op zoek naar het verhaal achter de koffer, het verhaal van gevangene Jan van den Ende.

Voor scholen is de dvd gratis af te halen op NM Kamp Vught (tegen vergoeding van portokosten kan deze ook toegezonden worden).

VAN HET BESTUUR

Let op: onder voorbehoud!

Op verzoek van het ministerie van OC&W hebben vertegenwoordigers van SLO, VGN, CvE en CITO grondig overleg gepleegd over de toekomst van het Centraal Examen geschiedenis havo en vwo. Dit overleg heeft geleid tot een eindadvies voor het ministerie. Bij het ter perse gaan van dit nummer van Kleio was nog niet bekend of het ministerie dit advies overneemt, vandaar het voorbehoud dat wij bij deze bekendmaking moeten maken.

Zodra er door het ministerie een definitief besluit is genomen, zullen wij u uiteraard via onze site op de hoogte stellen van de inhoud daarvan.

In het advies is ook het voorstel opgenomen om wegens de hoge tijdsdruk waaronder anders de voorbereidingen voor het nieuwe CE zouden moeten plaatsvinden, domein B voor havo in 2014 en voor VWO in 2015 voor het eerst af te nemen. Zoals het er nu naar uitziet, betekent dit dat u in het PTA voor het schooljaar 2011-2012 nog geen rekening hoeft te houden met het toetsen van domein B in het CE, echter garanties kunnen wij u op dit moment nog niet geven. In de komende jaren wordt dan achtereenvolgens in het CE getoetst:

2012: *De Republiek in een tijd van Vorsten* (syllabus gepubliceerd op www.examenblad.nl) en *Dekolonisatie en Koude Oorlog in Vietnam* (het onderwerp van 2010 en 2011)

2013: *De Republiek in een tijd van Vorsten* en *De Verenigde Staten* (syllabus nog onder constructie)

2014: havo: CE volgens opzet in het advies, vwo: *Republiek in een tijd van Vorsten* en *De Verenigde Staten*

2015: havo en vwo: CE volgens opzet advies.

GRATIS SPEL: EXPEDITIE MOENDOES

Expeditie Moendoes is een spannend spel met opdrachtkaartjes, waarin leerlingen een onbekende planeet in kaart brengen. Ze moeten daarvoor informatie verzamelen, gegevens uitwisselen en conclusies publiceren: kortom, te werk gaan als een team wetenschappers. Het spel is geschikt voor alle vakken.

Leerlingen maken zo in één lesuur op een speelse manier kennis met de essentie van wetenschap.

www.dejongeakademieonwheels.nl

HELDEN EN SCHURKEN II: BIJEENKOMSTEN OVER DE BEZETTING

Helden en Schurken II is een vervolg op de uitverkochte serie bijeenkomsten over de betekenis van helden, schurken en de 'grijze' massa in 2010. In **Helden en Schurken II** zal het Verzetsmuseum zich weer met toonaangevende gasten buigen over de geschiedenis van de bezetting en de actuele betekenis daarvan.

19 april: Clair Polak (journalist/presentator) spreekt met drie oud-verzetstrijdsters: **Siet Gravendaal-Tammens**, die als een van de weinige vrouwen een kopstuk werd in het georganiseerde Groningse verzet, **Gisela Wieberdink-Söhnlein**, actief in het Utrechtse Kindercomité en betrokken bij de onderduikhulp aan honderden Joodse kinderen uit Amsterdam en **Louise van Santen**, die werkte voor de Persoonsbewijzencentrale van Gerrit van der Veen en bevriend was met Gideon Boissevain van verzetsgroep CS-6. Wat deden zij in de oorlog, wat waren hun drijfveren en wat kwam er van hun idealen terecht na de oorlog?

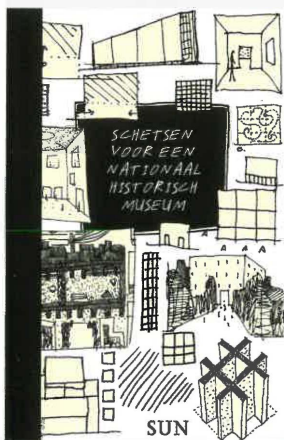
17 mei: De filmische verbeelding van de oorlog komt aan bod met als speciale gast **Gerard Soeteman** en – indien in Nederland – **Paul Verhoeven**. Gespreksleider **David Barnouw** (NIOD) spreekt met hen over de helden en schurken in hun scenario's voor onder meer *Zwartboek* en *Soldaat van Oranje*.

31 mei: **Jos Palm** (OVT Radio) spreekt met een gast over de rol van helden, schurken en de oorlog in de hedendaagse literatuur.

Plaats: Verzetsmuseum, Plantage Kerklaan 61, Amsterdam
Aanvang: 15.30 uur
Toegang: € 12,50 per keer of € 55,00 voor een passe-partout. Met kortingspas 10,- of 50,- voor een passepartout (Museumkaart/vriendenpas)

Reserveren is aanbevolen: tel. 020 620 25 35 of lezingen@verzetmuseum.org

ONLINE MEEDENKEN

Het boek *Schetsen voor een Nationaal Historisch Museum* roept de lezer op om mee te denken over het ideale nationaal historisch museum via de website architectuur.innl.nl, waar iedereen kan napraten over het boek, inzichten kan delen en gedachten kan ontwikkelen.

HET NATIONAAL HISTORISCH MUSEUM

Het Nationaal Historisch Museum wil de historische

verbeelding stimuleren, enthousiasme voor geschiedenis teweegbrengen en nieuwsgierigheid opwekken. Het museum organiseert tentoonstellingen en activiteiten in heel Nederland, waarbij het actief samenwerkt met organisaties op het gebied van erfgoed, geschiedenis, onderwijs, wetenschap, media en kunst. Op deze manier ontstaan verrassende en boeiende verbanden tussen heden en verleden, zoals tijdens de Maand van de Geschiedenis en Plaatsen in Nederland. De activiteiten van het museum zijn te herkennen aan het INNl-logo. De programmering staat op www.innl.nl.

RAAD DE HISTOPICTO!

Vraag: in welk jaar is deze foto genomen?

Onder de goede inzenders verloten we een boekenbon van € 20,00. Stuur uw oplossingen voor 1 mei 2011 naar: redactie@vgnkleio.nl onder vermelding van 'oplossing Histopicto Kleio 2'.

Op de foto in Kleio 1 was de ticker tape parade te zien waar de drie astronauten (Collins, Aldrin en Armstrong) van de Apollo 11 werden verwelkomd na hun geslaagde maanlanding. De foto werd genomen op 13 augustus 1961 in New York.

Er waren weer veel goede inzendingen. De winnaar is Peter van de Braak. Gefeliciteerd!

GRATIS FILMS VIA MOVIES THAT MATTER!

Bent u op zoek naar interessante films om uw onderwijs te verrijken? Movies that Matter ondersteunt en adviseert docenten en scholen bij filmvertoningen. Hoe doen we dat? Movies that Matter leent interessante documentaires en speelfilms kosteloos uit aan docenten. Het aanbod bevat zowel korte als lange films. De films zijn geschikt voor diverse leerjaren en onderwijsniveaus. Door middel van sprekers, workshops of gratis lesmateriaal bieden we verdieping aan bij de films, wat tot een compleet vakoverstijgend All Rights Film Festival op uw school kan uitgroeien.

Movies that Matter is een initiatief van Amnesty Interna-

tional. Mensenrechten spelen altijd een rol in de films. De films die we aanbieden hebben onderwerpen die aansluiten bij het geschiedenisonderwijs, zoals slavernij, (neo)kolonialisme, de Tweede Wereldoorlog, de Koude Oorlog, het Midden-Oosten, Srebrenica, maar ook thema's als totalitarisme, propaganda, de multiculturele samenleving komen aan de orde in de films die Movies that Matter vertoont.

Heeft u vragen? Neem gerust contact op voor meer informatie via 020 7733624 of educatie@moviesthatmatter.nl. Ons filmaanbod is te bekijken met behulp van onze zoekmachine: www.moviesthatmatter.nl/educatie

IN MEMORIAM

GERRIT DE JONG

1924-2010

Van Majory Reeves is in haar boek *Why history?* de in geschieddidactisch oogpunt prachtige zin *Standing in other man's shoes*. Geschiedenisonderwijs als een poging je te verplaatsen in het leven van andere mensen, in haar visie mensen van vroeger. Je kunt de zin ook op jezelf betrekken: zelf sta je ook altijd in de schoenen van mensen die er vóór je waren. Of is 'op de schouders' misschien een beter beeld? Gerrit de Jong was voor mij zo iemand op het gebied van de geschiedenisdidactiek.

Wie vóór 1986 op een Pedagogische Academie zich ging voorbereiden op het geven van lessen deed dat aan de hand van een deel uit de *Kind, school en ...*-serie. Van Gerrit de Jong, geschiedenisleraar aan de Pedagogische Academie in Sneek, was het deel over geschiedenis: *Kind, school en geschiedenis. Didactische aanwijzingen voor het geschiedenisonderwijs*.

Het boek was al snel een bestseller. Het bestond uit een mooie mix van theorie en praktijk en getuigde in de literatuurlijsten bij de hoofdstukken van een grote belesenheid op het gebied van geschiedenisdidactiek. Vooral veel Duitse literatuur, maar ook Engelse en Franse titels ontbraken niet! Je kijkt er nu met wat verbazing naar: werd destijds aangenomen dat studenten van de Pedagogische Academie zich oriënteerden in vakliteratuur in al die drie talen?

Bovenal was Gerrit de Jong de man van de praktijk: de uitwerking van de ideeën over geschiedenisonderwijs in de klas: onder meer het vertellen, het vragen stellen aan de overblijfselen uit het verleden en het verleden in het heden. Bijvoorbeeld: op een tafel met een kleed erop liggen Friese doorlopers, de kinderen komen de klas in en stellen vragen aan de schaatsen. De student onder de tafel geeft antwoord. Gerrit de Jongs klas-sieker, geschreven samen met zijn zoon Jan, zal altijd zijn verhandeling blijven over het werken met ansichtkaarten om het verleden in het heden, maar ook de veranderingen in de loop der tijd, vast te stellen: *Inzicht uit ansichten* (Kleio, 1981 - 22/10. p. 14-20).

De uitgever besloot de *Kind, school en ...*-serie te vervangen door een nieuwe serie didactische boeken en vroeg mij voor het geschiedenisdeel. In 1986 verscheen mijn didactiekboek *Verleden, heden, toekomst*. Wie dit boek analyseert ziet de sporen van Gerrit de Jongs boek *Kind, school en geschiedenis*: bij het schrijven ervan stond ik duidelijk op zijn schouders.

Het contact met Gerrit bleef, al beperkte zich dat de laatste jaren tot de uitwisseling van nieuwjaarswensen. Gerrit is op 3 december 2010 op 86-jarige leeftijd in Sneek overleden, maar zijn bijdrage aan de ontwikkeling van de didactiek van het geschiedenisonderwijs voor leerlingen in de basisschoolleeftijd leeft voort als een voortdurende inspiratiebron voor goed geschiedenisonderwijs voor opgroeiende generaties.

Cees van der Kooij

History Online Historiana Seminar 27 tot 30 oktober 2011, Fehérvárcsurgó, Hongarije

EUROCLIO en Erfgoed Nederland nodigen u van harte uit om deel te nemen aan de **Historiana Seminar "History Online"** dat plaats zal vinden van **27 tot 30 oktober 2011** in **Fehérvárcsurgó, Hongarije**.

Historiana is een internationaal programma dat zich inzet voor om het Europees geschiedenis- en erfgoedonderwijs te verbeteren. Hiervoor wordt een thematische online omgeving ontwikkeld die jongeren op een vernieuwende manier over het verleden laat leren. Historiana biedt onderwijzers, studenten en andere gebruikers **toegang tot een veelvoud aan historische bronnen en uitgebalanceerd lesmateriaal**. Op dit moment is de website ingedeeld in zeven thema's: **People on the Move, Rights and Responsibilities, Conflict and Cooperation, Life and Leisure, Work and Technology, Ideas and Ideologies, and the Environment**. Historiana stelt het vergelijken van historische bronnen centraal. Uiteenlopende persoonlijke ervaringen en verschillende gevolgen van historische ontwikkelingen komen aan bod. Hiermee biedt Historiana het **eerste alternatief voor het idee van een gemeenschappelijk Europese geschiedenisboek**.

Hoogtepunten van het Historiana Seminar in Hongarije

- Keynote-speech van de hoofdredacteur **Dr Robert Stradling**, Universiteit van Edinburgh;
- Online demonstraties van materiaal, uit het thema *"Rights and Responsibilities"*;
- Informatiemarkt over het online Historiana-materiaal;
- Training over het ontwikkelen en gebruiken van ICT binnen het geschiedenis- en erfgoedonderwijs;
- Een cultureel programma en workshop over lokale geschiedenis en erfgoed.

visualisatie van Historiana
www.historiana.eu

Workshop onder leiding van Mire Mladenovski (Macedonië) in Den Haag tijdens de Seminar in Den Haag

De Joseph Károlyi Stichting

het Seminar zal plaatsvinden op het **prachtige kasteel van Fehérvárcsurgó**. De Joseph Károlyi Stichting, opgericht in 1994 door de adellijke Károlyi familie, beheert het landgoed. Het gebouw dateert uit de 17e eeuw en is veranderd in een **Europees Cultureel Ontmoetings Centrum**, onderdeel van het Europese netwerk van *"Cultural Centers located in Historical Monuments"*. De Joseph Károlyi Stichting biedt onderdak aan een Europees Documentatie centrum gespecialiseerd in de **Europese geschiedenis en internationale betrekkingen**. Het biedt een bijzondere gelegenheid om verschillende gebieden van onderzoek in de geschiedenis en politieke wetenschappen, alsmede sociologie en is een passend centrum voor de studie van Centraal-Europa.

Quotes over eerdere Historiana-seminars

- "Naar mijn mening is Historiana een nuttig project voor mijn lessen, aangezien het een veelvoud aan historische bronnen aanbiedt."* (Deelnemer van het eerste Historiana Seminar, Den Haag, 11-14 november 2010)
- "Een inspirerend project dat bijdraagt aan een nieuwe vorm van historisch bewustzijn en de perceptie van een Europees verleden."* (Deelnemer van het tweede Historiana Seminar, Istanbul, 21-23 januari 2011)

Europees Comenius en Gruntvig beurzen zijn beschikbaar via:
Comenius Referentienummer: NL-2011-234-001
Gruntvig Referentienummer: NL-2011-233-001
Deadline voor aanmeldingen voor deze beurzen is 30 April 2011

Neem contact op met het Historiana Team:
Steven Stegers, Project Manager, steven@euroclio.nl
Eleni Kanava, Project Manager, eleni@euroclio.nl
Maria Kazamiaki, Evenement Coordinator, maria@euroclio.nl

Deelnemers aan de Seminar in Istanbul

Meer informatie

EUROCLIO website www.euroclio.eu
Historiana website www.historiana.eu

Historiana wordt mede mogelijk gemaakt door:

Lifelong Learning Programme

We hopen u te zien in Hongarije!

Geschiedenis- werkplaats nu ook voor vmbo bovenbouw!

Vraag nu uw beoordelingsexemplaar aan via www.geschiedeniswerkplaats.noordhoff.nl

Noordhoff Uitgevers

Nieuw!

**Geschiedenis-
werkplaats vmbo
bovenbouw kgt 3/4**

**GESCHIEDENIS
WERKPLAATS**

Noordhoff Uitgevers werkt voor de docent